

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«Ганна Барвінок – українська письменниця і громадська діячка (1828–1911 рр.)»

Студентки 2 курсу, групи СОІ-2 м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія)»
Мудрої Олександри Василівни

Керівник:
завідувач кафедри історії України
і методики викладання історії, доктор
історичних наук, професор
Райківський Ігор Ярославович

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Єгрешій Олег Ігорович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Стан вивчення теми.....	7
1.2. Джерела	13
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	18
2.1. Становлення особистості та сімейне життя	18
2.2. Участь у громадському житті та зв'язки з Галичиною	23
РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА	32
РОЗДІЛ 4. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ БІОГРАФІЧНОГО ПІДХОДУ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ У ЗЗСО	43
РОЗДІЛ 5. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ	50
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження життєпису, творчості та громадської діяльності Ганни Барвінок, видатної української письменниці у XIX ст., є надзвичайно актуальним у контексті сучасної історії України, літературознавства та педагогіки. Її внесок у розвиток української прози та відображення народного життя в літературі заслуговує на глибоке та всебічне вивчення. Творчість Ганни Барвінок є важливим джерелом для розуміння культурних, соціальних та історичних процесів в Україні XIX ст. Зокрема, твори письменниці відображають особливості народного побуту, традицій та світогляду, що робить їх цінним матеріалом для вивчення в контексті шкільної освіти.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю переосмислення ролі жінок-письменниць в українській літературі. Ганна Барвінок була однією з перших жінок, які активно займалися літературною діяльністю в Україні, а її творчість заслуговує на особливу увагу в контексті гендерних студій. У свою чергу, вивчення методів використання матеріалів дослідження творчості Ганни Барвінок у шкільній освіті є актуальним з точки зору розвитку сучасних педагогічних підходів. Інтеграція наукових досліджень у навчальний процес сприяє формуванню критичного мислення учнів та поглибленню їхнього розуміння літературних процесів.

Дослідження творчості Ганни Барвінок також актуальне в контексті вивчення міжкультурних зв'язків та взаємовпливів. Її творчість була тісно пов'язана з діяльністю інших видатних діячів української культури, зокрема її чоловіка Пантелеймона Куліша, що дозволяє розглядати її в широкому культурному контексті. Водночас актуальність пропонованої теми підкреслюється необхідністю розробки нових методичних підходів до вивчення історії України та української літератури в школі. Використання матеріалів дослідження творчості Ганни Барвінок може стати ефективним інструментом для підвищення інтересу учнів до рідної історії, української літератури та культури.

Отже, наукова і суспільна актуальність спонукали вибір теми магістерської роботи, що в такому формулюванні, з урахуванням методичних аспектів використання матеріалів у шкільній освіті, досі не ставала предметом окремого наукового дослідження.

Об'єктом дослідження є постать Ганни Барвінок у контексті національного руху, нової української літератури XIX століття та методичні аспекти висвітлення досліджуваної теми в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО).

Предмет дослідження – особливості використання матеріалів дослідження творчості Ганни Барвінок у шкільній освіті, формування світогляду Ганни Барвінок та її громадська діяльність, літературна творчість, місце і роль письменниці в українському національному русі XIX ст.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі літературної і наукової творчості Ганни Барвінок, її внеску в український національний рух XIX ст., а також у розробці методичних рекомендацій щодо використання матеріалів дослідження її багатогранної спадщини в шкільній освіті.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати рівень наукового, в т. ч. навчально-методичного, опрацювання теми в історичній науці та охарактеризувати основні групи джерел;
- 2) проаналізувати життєвий шлях Ганни Барвінок, особливості формування її світогляду, подружнє життя з українським письменником П. Кулішем;
- 3) дослідити основні теми та мотиви літературної творчості Ганни Барвінок, визначити особливості художнього стилю письменниці, розглянути вплив її творчості на розвиток української літератури;
- 4) з'ясувати місце і роль письменниці в громадському житті, українському національному відродженні XIX ст., враховуючи шкільний контекст, її зв'язки з Галичиною;

5) обґрунтувати теоретико-методологічні засади поєднання біографічного підходу та інноваційних освітніх технологій у контексті компетентнісних вимог НУШ;

6) розробити комплекс конкретних методичних матеріалів для впровадження біографічного методу на прикладі постаті Ганни Барвінок на уроках історії України та в позакласній роботі.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період життя і діяльності Ганни Барвінок (Олександри Білозерської) – 1828–1911 рр. *Нижню межу* становить 23 квітня 1828 р. – дата народження, *верхню межу* – 6 липня 1911 р., дата смерті письменниці.

Практичне значення роботи полягає в підвищенні інтересу до творчої спадщини Ганни Барвінок у сучасних умовах, у розробці конкретних методичних рекомендацій та навчальних матеріалів для використання у шкільній освіті, які допоможуть учителям ефективно інтегрувати вивчення творчості письменниці в навчальний процес у ЗЗСО.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні розуміння творчості Ганни Барвінок в контексті історії України, нової української літератури XIX століття та у вивченні можливостей для використання її літературної спадщини в шкільній освіті. Використання матеріалів дослідження творчості письменниці у шкільній освіті сприятиме підвищенню інтересу учнів до української літератури, що відіграла ключову роль у національному відродженні, та покращенню їхнього розуміння культурно-історичного контексту XIX століття.

Новизна роботи полягає в комплексному підході до вивчення життя і творчості, громадської діяльності Ганни Барвінок та розробці інноваційних методів використання матеріалів дослідження у шкільній освіті, що раніше не було предметом окремого дослідження.

Методи дослідження. У процесі написання дипломної (магістерської) роботи була використана система загальнонаукових та спеціальних емпіричних і теоретичних методів дослідження. Також використовувалися такі емпіричні методи, як опис, порівняння та узагальнення тощо.

Структура роботи складається із вступу, п'ятьох розділів, поділених на чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан вивчення теми

Життя і діяльність Ганни Барвінок (Олександри Білозерської-Куліш, 1828–1911 рр.) вже понад століття привертають увагу дослідників, літературних критиків. Історіографія питання охоплює оцінки її сучасників у XIX ст., праці українських літературознавців початку XX ст., період забуття за радянських часів та відновлення інтересу в добу незалежності.

Перші відгуки про Ганну Барвінок належать її видатним сучасникам. Борис Грінченко високо оцінив її творчість, назвавши авторку «поетом жіночої долі» [26]. Іван Франко, аналізуючи розвиток літератури останніх десятиліть XIX ст., шанобливо назвав Ганну Барвінок «праматір'ю української літератури» [96], вважаючи її твори свідченням зростання національної сили. Ці характеристики від її сучасників підкреслюють новаторство Ганни Барвінок як першої української письменниці-модерністки та засновниці жіночої прози.

У той же час окремі літературні критики початку XX ст. почали аналізувати літературну вартість її спадщини. Сергій Єфремов у фундаментальній праці «Історія українського письменства» (1919 р.) приділив Ганні Барвінок лише стислий огляд, визнавав своєрідну художню важливість її прози, називаючи авторку «найстаршою з ветеранів нашого слова ..., поетом горя і бідкування жіночого» [29]. С. Єфремов характеризував її оповідання як «фотографічні малюнки, мало не стенографічно записані пригоди з життя» [29]. Така однобічна критика заклала основу для наступного тривалого періоду заниженого сприйняття письменниці.

У міжвоєнний період увага до постаті Ганни Барвінок зберігалася в українському культурному середовищі. Стаття М. Биковця «Ганна Барвінок» [12], надрукована в журналі «Плужанин» 1926 р., що зафіксувало суспільне ставлення до письменниці в цей період. Автор подає короткий життєпис Ганни Барвінок, наголошуючи на її зв'язках із діячами українського національного руху XIX ст., зокрема П. Кулішем, Т. Шевченком, М. Костомаровим. У статті

зазначено, що після смерті Ганни Барвінок її називали «останнім зв'язком, тою ниткою останньою, що в'язала сучасність українську з давнім минулим, часами Шевченка, Куліша, Костомарова, «Основи», «Кирило-Методієвського братства» [12, с. 12]. Публікація дає уявлення про формування історичної пам'яті навколо її імені та може слугувати цінним джерелом для дослідження ставлення до діячки в публіцистиці 1920-х рр.

Протягом перших десятиліть після смерті Ганни Барвінок 1911 р. її ім'я згадувалося рідше. Відомо, що вона була вшанована в колі друзів та рідних, зберігалася усна пам'ять про її роль у культурі. Письменник Клим Поліщук у нарисі «Літературна бабуса» (1930 р.) відтворив образ постарілої О. Куліш на хуторі Мотронівка, ніжно називаючи її «літературною бабусею» української прози [95].

У радянський період інтерес до Ганни Барвінок був поодиноким і зводився до згадок у межах досліджень, присвячених іншим темам. У 1940–1950-х рр. її ім'я майже не фігурувало в літературознавчих працях через тогочасний канон, де провідне місце займали Т. Шевченко, І. Франко, Марко Вовчок. Лише в 1960-х рр., на хвилі відносної лібералізації радянської системи, з'являються спеціальні дослідження, присвячені Ганні Барвінок. Першою ґрунтовною літературно-критичною розвідкою стала стаття І. Денисюка «Талант без талану» [28]. Уже сама назва – *«талант без талану»* – вказує на головну тезу автора: неабиякий письменницький хист Ганни Барвінок не був належно оцінений за життя.

У період незалежності значно посилюється інтерес до вивчення життя і діяльності Ганни Барвінок. Варто відзначити появу перших монографій про Ганну Барвінок у цей період. Л. Зеленська підготувала ґрунтовну працю «Ганна Барвінок: Життєпис на основі епістолярної спадщини» (2001 р.) [30]. Ця книга вперше представила повноцінну біографію письменниці, вибудовану на матеріалах її листування та спогадів.

Цінним для нашого дослідження є праці літературознавця Є. Нахліка, які суттєво доповнюють розуміння життєвого шляху Ганни Барвінок [42]. Автор

подає синтетичне дослідження інтимного життя П. Куліша, зокрема його подружнім стосункам з О. Білозерською та позашлюбним романам із Лесею Милорадовичівною, Марком Вовчком, Ганною фон Рентель, Параскою Глібовою та ін. У наступному дослідженні Є. Нахліка [41], присвяченому постаті П. Куліша, Ганна Барвінок згадується побіжно – як його дружина та супутниця життя. Праця дає уявлення про культурне середовище її доби.

Цінні біографічні свідчення подано у статтях [54; 67], де автори висвітлюють життєвий шлях Ганни Барвінок як вагомої, тривалий час недооціненої діячки української культури. Фольклористичний аспект творчості Ганни Барвінок ґрунтовно досліджено у працях Ж. Янковської [64; 65; 66], в якій авторка дослідила фольклорну основу прози Ганни Барвінок, акцентуючи на символіці простору, наративних джерелах і міфологічних мотивах.

Особливу увагу до спогадів письменниці привертає праця Л. Пустовіт [47], у якій авторка аналізує мемуарну спадщину Ганни Барвінок як джерело для реконструкції доби Т. Шевченка та осмислення ролі жінки в національному русі XIX ст. У статті [44] проаналізовано роль Варшави як важливого простору становлення Ганни Барвінок як письменниці. Авторка показує вплив польського оточення та П. Куліша на її творчу самореалізацію. Зазначено, що саме перебування у Варшаві стало поштовхом до літературної діяльності. Із 2020 р. спостерігається зростання кількості досліджень, присвячених постаті Ганни Барвінок. Серед праць, що заслуговують на увагу, варто виокремити дослідження Г. Бондаренко, С. Іваницької, І. Коляди, В. Ткаченко [22; 31; 33; 58].

Важливим внеском у сучасну історіографію постаті Ганни Барвінок є монографія доктора філологічних наук Г. Самойленка [53], у якій здійснено комплексне дослідження повсякденного, епістолярного та творчого життя подружжя Кулішів у Мотронівці. Праця охоплює понад півстолітній період (1842–1897 рр.) та ґрунтується на широкій джерельній базі – листах, спогадах, сучасній літературі. Особливу цінність має аналіз мемуарних та листових

джерел, що дає змогу висвітлити роль Ганни Барвінок як не лише супутниці життя П. Куліша, але й як самобутньої письменниці.

У 2023–2024 рр. у журналі «Література та культура Полісся» опубліковано серію спеціалізованих статей, що деталізують окремі аспекти життя і творчості Ганни Барвінок. У праці М. Легкого [35] проаналізовано поетику пізньої прози літераторки. У статті Н. Міщанчук [39] подано огляд особистих та епістолярних взаємин письменниці з композитором Миколою Лисенком. Публікація К. Тимофієвої [55] містить аналіз епістолярію Ганни Барвінок як джерела до вивчення постаті П. Куліша.

Окремі питання окреслено в публікації О. Матушек [38], де вивчаються мотиви філософії Григорія Сковороди у прозі письменниці. У статті М. Назаренка [40] досліджено мемуарну спадщину Ганни Барвінок, пов'язану з Тарасом Шевченком, у якій автор аналізує рівень достовірності спогадів, написаних через кілька десятиліть після подій, і встановлює ступінь їхньої надійності. Аналіз структури та змісту мемуарної прози подано у статті Т. Новальської, К. Тимофєєвої [43]. Питання рецепції мемуарів у періодиці досліджено у праці Н. Любовець [36]. Узагальнення на рівні сучасних феміністичних підходів подано у статті М. Гелетюк [25] та в колективній монографії під редакцією А. Швець [23], де Ганну Барвінок розглянуто в контексті розвитку жіночого письма та інтелектуального середовища ХІХ ст.

Цікаві свідчення про взаємини Ганни Барвінок із галичанкою Наталією Кобринською розкриває стаття А. Швець [63]. Авторка аналізує три періоди їхньої співпраці, що охоплюють епістолярне знайомство (1886–1887 рр.), участь у виданні альманахів «Перший вінок» та «Наша доля» (1894–1897 рр.), а також обговорення долі інтелектуальної спадщини П. Куліша після його смерті. Особливу увагу приділено творчій співпраці, меценатській діяльності подружжя Кулішів та їхньому внеску в розвиток жіночого руху. Кульмінацією взаємин стала особиста зустріч в Мотронівці влітку 1899 р., яка підтвердила глибокий людський і творчий зв'язок між письменницями.

Окремо слід відзначити появу відеоматеріалів про Ганну Барвінок. У 2010–2020-х рр. українське телебачення і YouTube-канали випустили кілька передач, присвячених Ганні Барвінок [91; 92; 94; 98]. Зокрема, в рамках документального циклу *«Гра долі»* створено випуск «Історія драматичного кохання Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок» [93; 97]. У двох частинах фільму розповідається про любовні перипетії подружжя: від першого кохання П. Куліша до польської панянки, через яке Ганна Барвінок мало не втратила чоловіка, до їхнього зрілого взаєморозуміння. Фільм спирається на консультації істориків та на листи героїв, інсценізуючи ключові моменти – весілля, сцени ревнощів, примирення. Він акцентує людський вимір класиків, розвінчуючи міф про «безхмарне подружжя».

Інший сучасний медіапродукт [90] у форматі подкасту ведучі у жвавій дискусії порівнюють двох письменниць-ровесниць, підкреслюючи контраст їхніх доль: Марко Вовчок здобула європейське визнання і мала скандальну славу, тоді як Ганна Барвінок залишилась в тіні, проте була вірною українству і моральним засадам. Хоч подача напівжартівлива, у розмові звучать і серйозні зауваги щодо стильових відмінностей (Барвінок – проста оповідь від народу, Вовчок – більше белетристики), а також згадується, що сам П. Куліш вигадав псевдонім «Ганна Барвінок» для дружини і редагував її тексти.

Методичні підходи до викладання історії представлені у працях О. Пометун та Г. Фреймана [84], які визначають за мету навчання адаптацію учнів до роботи з великими обсягами інформації. Розвитку аналітичних навичок присвячена методика С. Терно [87], що пропонує інструменти для формування критичного мислення, зокрема вміння працювати з надійними джерелами. Загальні засади та практичні поради для вчителів також узагальнено у професійних довідниках К. Баханова [71] та Г. Яковенко [89].

Нормативну базу дослідження визначають ключові урядові документи. Закон України «Про повну загальну середню освіту» [76] закріплює право учнів на індивідуальну освітню траєкторію, що дозволяє обирати темп та форми

засвоєння програми. Державний стандарт базової середньої освіти [75] зміщує акцент на формування ключових компетентностей.

Конкретизація змісту навчання для 9 класу представлена в Модельній навчальній програмі за авторством О. Пометун та ін. [82], що фокусується на очікуваних результатах навчання: здатності учнів до інтерпретації фактів, формулювання суджень та усвідомлення власної ідентичності. Ця програма деталізується в календарно-тематичному плануванні, яке розподіляє 52 години на вивчення ключових тем XIX ст. Змістове наповнення курсу також подано в підручниках О. Гісема [74] та О. Реєнта [86].

Питання вивчення біографій історичних діячів розкрито у працях Н. Венцевої [72] та В. Молоткіної [83]. Особливу увагу привертає методика складання «історичного портрета», що пропонує чіткий чотириетапний алгоритм для аналізу становлення особистості, її діяльності та наслідків [79].

Застосування цифрових технологій в освітньому процесі висвітлено у матеріалах про використання віртуальних екскурсій [73] як ефективної форми організації навчання, особливо в асинхронному режимі. Детально аналізується сервіс інтерактивних карт ArcGIS StoryMaps. У статті розкрито його дидактичні можливості, зокрема інструмент «Тур картою» для візуалізації подорожей літературних героїв та «Порівняння» для демонстрації історичних змін у часі [78].

Таким чином, вивчення життя і творчості Ганни Барвінок упродовж XIX–XXI ст. проходило кілька етапів: від перших схвальних оцінок сучасників до часткового забуття в радянський період і суттєвого поживлення інтересу в умовах незалежності України. У новітній історіографії сформувався міждисциплінарний підхід, який охоплює біографічні, епістолярні, фольклористичні та гендерні аспекти, що дозволяє комплексно осмислити постать письменниці. Джерельна база дослідження значно розширилася за рахунок мемуарів, листування, нових наукових видань і медіаресурсів. У сукупності ці праці засвідчують зростання уваги до постаті Ганни Барвінок як важливої учасниці українського культурного процесу XIX ст. Для ефективного

вивчення цієї постаті в 9-му класі названі методичні праці пропонують використовувати інструменти, що розвивають критичне мислення. Зокрема, це може бути метод «історичного портрета» для аналізу її діяльності, або вивчення творчих та родинних зв'язків, що дозволяє глибше зрозуміти контекст епохи.

1.2. Джерела

Під час написання магістерського дослідження авторкою було використано широке коло джерел, які умовно поділено на три основні групи: твори самої Ганни Барвінок, епістолярна спадщина письменниці та матеріали періодичної преси кінця XIX – першої половини XX ст.

Першу групу джерел становлять твори Ганни Барвінок. У цьому контексті було залучено вибране видання творів письменниці 1927 р. за редакцією В. Чубинського [1]. До цього видання увійшли найбільш характерні оповідання, які дають можливість проаналізувати особливості її творчого стилю та тематику. Крім того, використовувалися окремі публікації творів письменниці, зокрема оповідання «Гречаники» [3], «З варшавських споминів» [4], «Русалка» [6], «Забісована дівчина Настуся» [7].

Зокрема, в оповіданні Ганни Барвінок «Гречаники» [3] авторка порушує кілька тематичних напрямів. Основною є тема життя українських селян, яку вона поєднує з питанням впливу солдатської служби на селянські родини. Водночас Ганна Барвінок торкається теми сімейних взаємин, стосунків між батьками й дітьми. Також у творі присутні мотиви родової пам'яті, патріотизму і ставлення до рідної мови.

Оповідання Ганни Барвінок «Русалка», вперше опубліковане в журналі «Київська старовина» у 1889 р., є цінним джерелом для дослідження уявлень українського селянства кінця XIX ст. про щастя та долю. Авторка розпочинає твір із народної приказки «Не родись уродливим, а родись щасливим», яка задає тон подальшим роздумам про щастя як категорію, що не залежить від соціального становища. Ганна Барвінок порушує філософську проблему

пошуку щастя, що суголосно ідеям Григорія Сковороди, оскільки щастя трактується як явище, доступне людям будь-якого суспільного прошарку, від панів до бездомних бурлак. Сюжет твору побудований навколо життя головної героїні Олени, яку селяни помилково сприйняли за польову русалку. Її життєвий шлях та прагнення знайти щастя дозволяють досліднику простежити особливості народного світогляду, морально-етичних цінностей та уявлень про щасливе життя у тогочасному селянському середовищі [6].

В оповіданні Ганни Барвінок «Забісована дівчина Настуся» використано тип оповіді від третьої особи з позиції героя-оповідача. Авторка зосереджує увагу не лише на головній героїні Настусі, а й на інших персонажах – її батькові Губрієві, парубку Грицеві, закоханому в Настусю, та сусідській дівчині Марусі з її матір'ю. Завдяки цьому твір набуває більшої широти опису і наближається до повісті. Основною темою твору є соціальний конфлікт між багатими та бідними селянами, виражений через неприязнь заможного Губрія до безземельного Гриця, якого він вважає неприйнятною партією для дочки. [7].

Ганна Барвінок порушує тему соціальної незахищеності сиріт та залежного становища жінки в традиційному сільському середовищі у творі «Лихо не без добра» [8]. Через образ мовчазної і покірної героїні показано умови примусового шлюбу, брак вибору та пристосування до нових обставин через працю. Оповідання дає уявлення про селянські уявлення щодо чеснот жінки – працьовитість, стриманість, віра в справедливість.

У творі «Восени літо» [2] Ганна Барвінок використовує форму розповіді від імені чоловіка, що є нетиповим для її прози. Через сповідь дядька Івана авторка порушує тему подолання самотності в пізньому віці, збереження родинних цінностей і важливості морального вибору. Основним мотивом виступає пошук дружини не за майновими ознаками, а за людськими якостями. Оповідання містить фактичний матеріал про побут селян, подружні стосунки, шлюбні уявлення та соціальні очікування від чоловіка й жінки.

Окремим важливим джерелом для дослідження є епістолярна спадщина Ганни Барвінок, представлена листуванням із відомим українським діячем чернігівським адвокатом Іллею Шрагом [9; 10; 11]. Листування Ганни Барвінок до І. Шрага є цінним джерелом для дослідження процесу збереження і популяризації творчої спадщини Пантелеймона Куліша. У листах зафіксовано факти передачі до музею В. Тарновського понад 400 одиниць (рукописи, ікони, особисті речі), організації меморіальних заходів, фінансування видання Біблії, перекладів В. Шекспіра, художніх творів. Зазначено ініціативу створення стипендії імені Куліша, проєктування двокласної школи та ясел у селі Оленівка (Чернігівської губернії Борзнянського повіту), виготовлення бюстів, фотокопій портретів, листівок. Листи також містять згадки про розсилку творів Куліша за кордон, зокрема до Бразилії, США та Чехії, і переписку з діаспорою. Порушено питання цензурних обмежень, втрат архівних матеріалів (чотири драми), уповільнення видань. Епістолярій дозволяє реконструювати конкретні механізми збереження літературної спадщини в умовах кінця XIX – початку XX ст. та взаємодію з представниками інтелігенції (І. Пулюй, М. Лисенко, В. Тарновський) [9; 10; 11].

До третьої групи джерел належать публікації періодичної преси кінця XIX – першої половини XX ст. Ця група представлена статтями з газет та журналів, які виходили у зазначений період. Зокрема, використовувалися матеріали з газет «Рада» (1911, 1907) [15; 16; 18; 19]. Насамперед, у статті М. Вороного «З сумної подорожі. III. Останні дні і посмертна воля Ганни Барвінок» (газета «Рада». 1911. № 173) описано конкретні відомості про останні дні Ганни Барвінок, її заповіт і намагання зберегти літературну спадщину П. Куліша [15]. У тексті згадано близьке оточення письменниці, обставини її смерті та представлено стан музею в Мотронівці.

Цінним джерелом для дослідження є стаття С. Єфремова «Ганна Барвінок (Посмертна згадка)» (Рада. 1911. № 166) [16]. У ній автор висвітлює роль письменниці як представниці покоління, що стояло біля витоків українського національного руху. С. Єфремов наголошує на її близькості до поглядів П.

Куліша, а також на її участі у виданні його творів після смерті. У тексті підкреслено зв'язок Ганни Барвінок із народним життям і побутом, що визначало тематику її творів. Автор звертає увагу на морально-етичний зміст її оповідань, простоту викладу, характерні образи селянок і традиційне уявлення про жіночу гідність. Водночас стаття містить конкретні оцінки її творчої манери, зокрема – перевагу оповідному стилю й зображення повсякденного життя.

Питання подружніх стосунків Ганни Барвінок і П. Куліша розкривається в публікації М. Возняка «З романічних епізодів Панька Куліша» [14], у якій опубліковано тексти приватного листування П. Куліша з Олександрою Милорадовичівною. Переписка свідчить про його позашлюбну інтимну прихильність, засвідчує напруження в особистому житті письменника впродовж 1850-х рр., зокрема в роки перебування у Петербурзі та після арешту в справі Кирило-Мефодіївського братства 1847 р. На нашу думку, поведінка П. Куліша в особистому житті залишає багато запитань. Важко пояснити, чому Ганна Барвінок залишалася до нього відданою навіть після численних особистих зрад і неприхованої зневаги до її почуттів. Її самопожертва, з огляду на сучасне розуміння гендерних відносин, викликає щонайменше подив.

Опублікована стаття Н. Білоскурської у міжвоєнний період становить біографічний матеріал про П. Куліша та Ганну Барвінок. Важливим є знайомство авторки з Ганною Барвінок – під час урочистостей на честь І. Котляревського в Полтаві. Авторка згадує: «У чорному святочного вбранні вона ще носила сліди своєї надзвичайної краси» [13, с. 3].

Нарис «Мотронівка-Кулішівка» (1920-ті рр.) подає фактологічну інформацію про місце поховання Пантелеймона Куліша та участь Ганни Барвінок у збереженні його пам'яті. У матеріалі зафіксовано стан садиби в Мотронівці, згадано про облаштування музею, участь Ганни Барвінок у створенні експозиції [17].

Надзвичайно цінним і важливим для нашого дослідження є зібрання творів Ганни Барвінок, другий том якого побачив світ у 2023 р. [5].

Упорядниками видання стали історик Василь Шендеровський та філолог Василь Яременко. У цьому томі представлено, крім мемуарно-епістолярної спадщини – спогадів, листування, також літературознавчі праці про письменницю.

Таким чином, у ході дослідження було опрацьовано художні твори Ганни Барвінок, епістолярну спадщину та публікації з періодики кінця XIX – початку XX ст. Джерела різні за походженням і характером, частина з них носить фрагментарний або суб'єктивний зміст. Вони потребували критичного аналізу, зіставлення та перевірки. Попри це, зібраний матеріал дав змогу простежити основні віхи життя і діяльності Ганни Барвінок (1828–1911 рр.) та став надійною основою для розв'язання завдань дослідження.

РОЗДІЛ 2 ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

2.1. Становлення особистості та сімейне життя

Ганна Барвінок, справжнє ім'я якої Олександра Михайлівна Білозерська, народилася 5 травня (23 квітня) 1828 р. на хуторі Мотронівка, що зараз входить до складу села Оленівка Ніжинського району Чернігівської області [53, с. 6]. Вона народилася у дворянській, високоосвіченій родині. Батько – Михайло Васильович Білозерський – навчався в Київській духовній академії, займав різні посади. На початку XIX ст. був повітовим суддею і комісаром, мав звання колезького асесора, пізніше був предводителем дворянства в Борзні. Був одружений з Мотроною Василівною (1798(1799)–1857 рр.). Мотрона була родом із Силевичів по батьківській лінії, а по роду матері – з Риб. Після одруження вони проживали в Борзні, в їхній власності було декілька будинків, в одному з яких розміщувався суд, де працював батько Михайло. Однак під час пожежі у Борзні їхні будинки згоріли. Після цього Михайло Васильович заснував садибу за кілька кілометрів від міста. Як любила пізніше згадувати Олександра Михайлівна в листах до І. Шрага, батько викорчував великий дубовий ліс і назвав хутір на честь своєї дружини – Мотронівка. Будинок Білозерських мав десять кімнат, також поруч знаходився флігель, який мав у собі п'ять кімнат [53, с. 8].

У родині Михайла і Мотрони народилося дев'ятеро дітей, доля яких склалася по-різному: 1) Помпей; 2) Олімпій (проходив у справі «Процесу-32» за зв'язки з російськими соціалістами О. Герценом, І. Бакуніним та ін.; 3) Віктор (був близький з родиною М. Костомарова, підтримував зв'язки з Кулішами; 4) Микола (відомий як фольклорист і краєзнавець, автор праці про Т. Шевченка «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц», видавець збірника «Южнорусские летописи», редактор «Черниговских губернских ведомостей», фольклорист та етнограф) [53, с. 8]. П'ятий син, Василь Михайлович Білозерський, входив до Кирило-Мефодіївського братства в 1846–1847 рр., був одним з його організаторів, пізніше – видавець першого

українського журналу «Основа» в 1861–1862 рр., далі народилися Олександр, про якого менше відомо, а також сестри Надія, що стала дружиною етнографа Матвія Симонова-Номиса і матір'ю письменниці Надії Кибальчич (псевдонім – Наталка Полтавка) та Любов – була першим коханням Віктора Забіли. Останньою була Олександра яка єдиною народилася в Мотронівці, бо всі інші – в Борзні.

На жаль, цю сім'ю спіткало нещастя, коли в 1835 р. помер батько. У цей час осиротілих дітей підтримав Микола Данилович, що був племінником Михайла Білозерського, якого Олександра з Пантелеймоном Кулішем пізніше називали «добрейший брат и папа», «почтеннейший папенька» [53, с. 9]. Завдяки подружжю Кулішів Микола Данилович Білозерський наблизився до українських та російських культурних процесів у Києві, Москві та Петербурзі. Зокрема, він проявляв інтерес до творчості М. Гоголя, Т. Шевченка та інших письменників того періоду.

Велику роль у вихованні дітей відіграла мати Олександри – Мотрона. Вона дотримувалася українських старшинсько-козацьких традицій, в яких була вихована сама. Її рід переплітався з родом Забіл, Кочубеїв, Полуботків та ін., вона цінувала кожен сімейну реліквію і більшість її родин у майбутньому так чи інакше були пов'язані з народною творчістю. Навчалася Олександра в приватних пансіонах, у с. Кропивне, що на Полтавщині, та в м. Конотоп на Сумщині. Знала французьку та німецьку мови, а також мати навчила хатньої економіки, любила кулінарію.

Наскільки відомо, знайомство Ганни Барвінок з Пантелеймоном Кулішем відбулося завдяки її брату Миколі. Їхня дружба була настільки близькою, що Микола запросив Пантелеймона відсвяткувати разом Різдво (25 грудня) 1843 р. з його родиною на хуторі Мотронівка, де і відбулося знайомство Олександри Білозерської з П. Кулішем [53, с. 10].

Знайомство П. Куліша з 15-річною Олександрою переросло в романтичне кохання, яке тривало кілька років. Пантелеймон Олександрович нарешті наважився попросити Мотрону Василівну видати за нього заміж Олександру,

яку він щиро покохав. Але її мати мріяла видати її заміж за багатого сусіда, який був полковником, тому відмовила у проханні женихові. Після відмови Пантелеймон Куліш поїхав до Києва, а потім – до Петербурга, де зблизився з представниками літературних кіл. Його високо оцінили як майбутнього вченого-мовознавця, й Академія наук Росії вирішила послати його на навчання за кордон [53, с. 11].

Перед тим, як вирушити в закордонне відрядження, П. Куліш поїхав на підросійську Україну, відвідав на хуторі біля села Вороніж свого батька, який був хворим. Але щось потягнуло його на Мотронівку, де жила Олександра Білозерська. Після того, як її мати вдруге відмовила П. Кулішу, Олександра заявила, що більше ні за кого не вийде заміж. У розмові з матір'ю вона заявила: «Я кохаю його більше всього світа ... А проти вашої волі не піду ... І ні за кого не піду ... Се свято: і не сумніть ся ...» [21, с. 12].

Згадуючи цей час свого кохання, Олександра Михайлівна, в майбутньому – Ганна Барвінок, висловила важливу думку відносно одруження, дала відповідь на питання, чому вони побралися з П. Кулішем: «Матері все сниться багатство і сусід полковник – котре ніякої пов'язі в життю не дає. Воно як тряпка зогніє. А духовна пов'язь міцна» [53, с. 121].

Спершу ніж їхати в Мотронівку, П. Куліш заїхав у Борзну до Миколи Даниловича Білозерського, з яким він приятелював, мабуть, там і похвалився, що кохає Лесю Білозерську, тому в Мотронівку вони поїхали вже удвох [53, с. 12]. У справі весілля П. Куліша та О. Білозерської відіграв важливу роль Микола Данилович, якому вдалося переконати видати дочку заміж, за поглядом Мотрони Василівної, за «непідходящого жениха». Цього разу вона дала згоду на одруження, і П. Куліш отримав весільні рушники. Спочатку вони думали зробити заручини, але потім вирішили справити весілля. Тим часом П. Куліш через П. Плетньова вирішив замовити для Олександри закордонний паспорт [53, с. 123].

Весілля відбулося 24 січня 1847 р. Вінчалася пара в Оленівській Воздвиженській церкві. Посадженим «батьком» був Микола Білозерський, а

старшим боярином – Тарас Шевченко. Серед гостей був поет Віктор Забіла, закоханий у сестру Олександри – Любов, яку, на жаль, віддали заміж за Іллю Боголюбцева. На весіллі він розраховував бути боярином, проте був лише старостою [53, с. 18].

Це весілля утворило не тільки подружню пару, але й відомих українських культурних діячів, представників творчої інтелігенції. З цього часу життя Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок було об'єднане не тільки сімейними зв'язками, але й творчістю. Вона буде нести свою любов та вірність до П. Куліша до останнього подиху, незважаючи на всі труднощі, які будуть в їхньому житті. Весілля Ганни Барвінок та П. Куліша завершило період функціонування Мотронівки як осередку культури, в якому формувалися українські патріоти. Ганна Барвінок разом із П. Кулішем залишили Мотронівку 15–16 лютого 1847 р., виїхавши кінним екіпажем до Києва [53, с. 19].

Після арешту у Варшаві П. Куліша в березні 1847 р. і заслання у справі Кирило-Мефодіївського братства до Тули він пізніше став відомим письменником, видавцем та громадським діячем у Петербурзі. Деякий час подружжя проживало в Москві. Сам П. Куліш багато зробив для розвитку української літератури, зокрема разом із колишніми кирило-мефодіївцями заснував журнал «Основа», в якому друкувалися твори українських письменників. У травні-червні 1859 р. подружжя Кулішів здійснило поїздку по Волзі, а після повернулися до свого хутору Боївщина, що на Полтавщині [53, с. 125].

Тимчасові захоплення П. Куліша іншими жінками принесли Олександрі хворобу, зайві переживання, але згодом він зрозумів, хто насправді йому був потрібен. П. Куліш розгледів ще з перших кроків знайомства з Олександрою її талант розповіді та пісенного сприйняття життя, тому сказав їй писати все, що вона бачить та чує. Це було першим поштовхом творчості для майбутньої письменниці Ганни Барвінок [90].

Восени 1872 р. помер брат Ганни Барвінок Віктор Білозерський, який володів хутором Мотронівка. У 1873 р. Куліші продали садибу Боївщину і

переїхали в Мотронівку [53, с. 127]. 6 листопада 1885 р. у садибі сталася пожежа, вогонь знищив бібліотеку, рукописи, листування та інші речі. Врятувати вдалося мало що, а після почалася судова тяганина, яка забрала здоров'я як у П. Куліша, так і в Ганни Барвінок. Також крім негативних наслідків пожежі, спостерігалися і сутички з сусідами.

У 1891 р. немолоде подружжя побудувало невелику хату під солом'яною стріхою, де пролетіли останні роки П. Куліша. Хутір Мотронівку П. Куліш перейменував на Ганнину Пустинь, натякаючи на спосіб їхнього усамітненого життя. Саме тут відбулося єднання їхніх душ та почуттів. Їхнє життя за побутом було як у простих людей, вони любили багато працювати в саду, господарстві та полі. Але все ж таки садиба не перетворилася на звичайне поселення, завдяки культурній діяльності господарів [59, с. 155].

24 січня 1897 р. Куліші відсвяткували золоте весілля. Як згадувала Ганна Барвінок, зима була настільки холодна, що П. Кулішу довелося писати в теплих рукавичках. Після того, як П. Куліш застудився, він вісім днів пролежав, лікуючись народними засобами, але хвороба прогресувала, так і помер. Поховали П. Куліша в Мотронівському саду біля могили Василя Білозерського. Важко було втратити людину, з якою життя було розділене протягом п'ятдесяти років, але Ганна Барвінок знайшла в собі сили жити далі заради справи П. Куліша та долі України [34, с. 171].

Таким чином, у становленні та формуванні світогляду Ганни Барвінок мало велике значення її виховання в атмосфері українських родинних традицій. Ці чинники стали важливою передумовою для її подальшої діяльності як письменниці та громадської діячки. Окремої уваги заслуговує шлюб з видатним українським письменником і громадським діячем П. Кулішем, який вплинув на її творчий шлях та місце в українській культурі.

2.2. Участь у громадському житті та зв'язки з Галичиною

Ганна Барвінок (Олександра Куліш, уроджена Білозерська) з юності була долучена до українського національного руху XIX ст. Вона належала до національно свідомої інтелігенції Наддніпрянщини, тісно спілкувалася з провідниками українського національного відродження – достатньо згадати, що на її весіллі старшим боярином був сам Тарас Шевченко [33, с. 68]. Підтримуючи просвітницькі ідеї чоловіка П. Куліша, Ганна Барвінок дедалі активніше брала участь у громадському та культурному житті. Її власний літературний дебют відбувся наприкінці 1850-х рр., коли вона почала публікувати оповідання під псевдонімом «Ганна Барвінок». Однак внесок Ганни Барвінок виходив за межі красного письменства, її діяльність стала своєрідним містком між наддніпрянськими та галицькими українцями.

Уперше Ганна Барвінок відвідала Галичину на початку червня 1858 р., повертаючись разом із чоловіком П. Кулішем із подорожі Західною Європою. Пізніше дослідники назвали цей візит подружжя Кулішів: «Се були ластівки тіснішого зближення українців з росії й Галичини». Дійсно, ця подія стала знаковою: галицькі та наддніпрянські діячі мали нагоду безпосередньо обмінятися ідеями, літературою, налагодити особисті знайомства. У Львові Куліші зустрічалися з представниками місцевої інтелігенції, зокрема з фольклористом, істориком, професором Львівського університету Яковом Головацьким – у минулому одним із діячів «Руської трійці» [52, с. 74]. Хоча про роль самої Ганни Барвінок під час цієї поїздки збереглося небагато свідчень, факт її участі важливий: вона з перших кроків була поруч із чоловіком у справі встановлення міжрегіональних контактів.

Після першого візиту епістолярні зв'язки Ганни Барвінок з Галичиною активізувалися, насамперед, через листування з Наталією Кобринською – провідною представницею українського жіночого руху. Н. Кобринська (1851–1920) – письменниця, публіцистка, редакторка, організаторка жіночих альманахів, зокрема «Першого вінка» (1887 р.), який став знаковою подією в історії українського жіночого письма. Вихована в родині священника, вона

отримала добру освіту, володіла кількома мовами, рано втратила батьків і присвятила себе громадській і культурній діяльності. Її твори порушували питання емансипації жінки, морального вибору, національної ідентичності. Історія взаємин Олександри Куліш та Наталії Кобринської потребує ретельного наукового опрацювання, з опертям на факти їхніх життєписів, спогадовий наратив, епістолярій. «Життєтворчі контакти цих талановитих письменниць, – стверджують сучасні дослідники, – виявляють не лише особливості міжособистісного комунікування, історію щирої жіночої дружби і плідної співпраці, а й також демонструють важливий вектор галицько-наддніпрянських інтелектуальних взаємин, розвиток літературного процесу, формування жіночого письма і літературного сестринства» [63, с. 99–102].

Олександра Куліш, попри понад двадцятилітню різницю у віці, відіграла важливу роль у долі Наталії Кобринської, ставши для неї літературною посестрою, меценаткою, щирою розрадницею в життєвих труднощах. «Олександра Михайлівна станула з помочюю тогди, коли найбільше було єї треба», – згадувала Н. Кобринська в листі до П. Куліша [63, с. 99]. Вона зазначала, що «обоє Куліші все дуже симпатично відносилися до моїх змагань у Галичині, і підпирали так морально, як і материяльно, мої видавництва задля жіночої справи» [63, с. 100].

Співпраця між Г. Барвінок і Н. Кобринською розпочалася з підготовки альманаху «Перший вінок» (1887 р.). Їхня епістолярна комунікація виявилася надзвичайно інтенсивною. У своїх листах Ганна Барвінок зверталася до Н. Кобринської як до «дорогої сестри Русинки», підтримуючи її ініціативи. «Поклик Ваш до мене про підмогу вважаю голосом самої природи. Надвоє нас малу Русь поділено ... а проте велить нам обом серце ... перегуковатись через політичну границю», – писала Г. Барвінок [63, с. 101]. В альманасі було надруковано два оповідання письменниці: «Перемогла» і «Жіноче бідування». Попри критику з боку Олени Пчілки та інших рецензентів, твори Барвінок увійшли до історії як важливий внесок у становлення українського жіночого письменництва [63, с. 102, 103].

Епістолярна співпраця тривала і надалі. У 1890-х рр. Н. Кобринська запросила Ганну Барвінок долучитися до публікації збірника «Наша доля». Подружжя Кулішів не лише надсилало твори, але й фінансувало видання. Н. Кобринська називала Г. Барвінок своєю «сердечною опікункою», а в листах писала: «Ваша у нашім духовім розвитку донька» [63, с. 104]. Особливою подією стала їх особиста зустріч улітку 1899 р., коли Н. Кобринська гостювала в Ганни Барвінок на хуторі Мотронівка. У спогадах вона зворушливо описує цей візит: «На тлі освіченого нутра хати імпозантно зарисувалась її висока поважна стать. Ми повитались, якби давні знакомі, хочай перший раз в життю бачилися» [63, с. 105].

Емоційна глибина їхнього листування була надзвичайною. Н. Кобринська часто називала О. Куліш своєю «названою матір'ю», «матінкою», а Ганна Барвінок відповідала взаємністю, звертаючись до Н. Кобринської як до «дорогої доні», «рідної дитини». У листі від березня 1904 р. Н. Кобринська з болем писала: «Не маю я вже серця материнського, не відвертайте Ви хоть свого, матінко моя» [63, с. 107.]. Після смерті батьків Ганна Барвінок фактично залишилася для Н. Кобринської найближчою душевною опікункою. Їхнє листування було також і творчою лабораторією: Н. Кобринська надсилала твори на рецензію Ганні Барвінок, просила порад щодо друку, редагування, добору тем.

Після візиту до Мотронівки 1899 р. Н. Кобринська у своїх спогадах описала побут Ганни Барвінок, інтер'єр дому, родинну атмосферу. «Я зачала плести вінок ... Другий вінок плела сама д. Кулішева ... Пішли ми великим, колись старанно удержаним парком аж до гробу Куліша ...», – писала вона, згадуючи про спільне вшанування пам'яті П. Куліша [63, с. 105]. Листування між Н. Кобринською і Ганною Барвінок – не лише цінне джерело з історії жіночого руху, але й зразок щирих взаємин між інтелектуалками Наддніпрянщини і Галичини.

Окрім тісного листування з Н. Кобринською, Ганна Барвінок брала активну участь у літературному процесі Галичини, зокрема шляхом публікації

своїх творів у місцевих виданнях. У 1880–1890-х рр. Ганна Барвінок активно публікувала свої твори в галицькій періодиці. У 1895 р. у Львові вийшло друком оповідання «Забісована дівчина Настуся» в серії «Жіноча бібліотека» під егідою Наукового товариства імені Шевченка [7]. Збірка «Русалка», надрукована в Коломиї у друкарні Якова Оренштайна, засвідчує популярність письменниці в галицькому середовищі [6]. Пізніше, в 1901 р., в тогочасній пресі були опубліковані її оповідання «Гречаники» та «З варшавських споминів» [3; 4]. Про це, зокрема, коротко згадувалося в публікації «Диво слово», де підкреслено, що Барвінок здобула визнання не лише на Наддніпрянщині, але й серед галицької читацької аудиторії [61, с. 52].

Окрім активної публікаційної діяльності в галицькій періодиці, Ганна Барвінок підтримувала листування з Іваном Пулюєм – видатним українським фізиком, перекладачем Біблії, знаним діячем української науки й культури. І. Пулюй тривалий час листувався з П. Кулішем, а Ганна Барвінок ще за життя чоловіка часто додавала до його листів власні приписки. Після смерті П. Куліша їхнє листування стало самотійним і особисто спрямованим. Ганна Барвінок глибоко шанувала І. Пулюя, ставила його на один рівень зі своїм чоловіком. Сам І. Пулюй порівнював Олександру Куліш із коханою італійського поета Данте Аліг'єрі, символом духовного ідеалу, називаючи «українською Беатріче» [5, с. 7].

У листах цього періоду Ганна Барвінок просила допомоги у виданні літературної спадщини П. Куліша, зізнаючись у бракові сил, досвіду й коштів, але не відступала від справи, яку вважала головною у своєму житті [5, с. 7]. В одному з перших листів до Івана Пулюя вона писала: «Нехай же Вам Господь спогристь (допомагає. – *О. М.*) доспірно у Ваших самозабутніх працях. Колись ім'я Ваше похвалятиметься і величатиметься всім руським народом ...» [5, с. 564]. І. Пулюя вона ставила на один щабель із покійним П. Кулішем, іменуючи його людиною, що «не дає загубитись без сліду на своїй предківщині». Протягом наступних років Ганна Барвінок не лише висловлювала в листах особисті почуття вдячності, але й розглядала Івана Пулюя як порадника у

справі видання творчої спадщини чоловіка, перекладу Біблії, публікації драматичних творів і статей. Ці листи відображають її внутрішню стійкість і водночас глибоке відчуття відповідальності за збереження національної спадщини П. Куліша – в тісній співпраці з ученими Галичини.

У листах до І. Пулюя Ганна Барвінок неодноразово зверталася до теми видання українського перекладу Біблії, над яким працювали П. Куліш, І. Нечуй-Левицький та сам Пулюй. Зокрема, вона наголошувала на потребі завершення справи, яку вважала священною: «Я хочу, щоб Біблію частинами друкувати і щоб хто знав, що забагачка купила Біблійське Общество» [5, с. 597]. У цих зверненнях виявляється як її глибока релігійність, так і розуміння історичного значення українського перекладу Святого Письма. Ганна Барвінок усвідомлювала, що поширення Біблії українською мовою є не лише літературною чи конфесійною подією, а й кроком до національного самоствердження, особливо в умовах цензурних обмежень. Вона ретельно координувала організаційні аспекти – від авторських прав до практичних кроків видання. І хоча, як вона з жалем констатувала, після смерті П. Куліша справу просувати стало важче, саме завдяки її ініціативі та підтримці І. Пулюя проєкт був доведений до логічного завершення.

Особливо значущою була підтримка І. Пулюя у справі посмертного видання творів Пантелеймона Куліша. Ганна Барвінок неодноразово висловлювала подяку І. Пулюю за допомогу у збереженні літературної спадщини її чоловіка: «Дякую Вас сердешно за рукопис! Як я згадала, побачивши мій милий, знайомий автограф!» [5, с. 578]. Вона відчувала себе відповідальною за видання повного зібрання творів Куліша і вбачала в Пулюї не лише науковця, а й морального авторитета, здатного підтримати її в цій нелегкій справі. Саме йому вона надсилала матеріали для друку, зверталася з проханнями про поради, допомогу у справах цензури координувала видання «Марусі Богуславки», «Трилогії» та інших творів.

Переписка між Ганною Барвінок та І. Пулюєм тривала понад два десятиліття. Вона охоплювала не лише особисті теми, а й питання видавничої,

наукової та громадської діяльності. У листах Барвінок неодноразово порушувала проблему видання українського перекладу Біблії, підготовленого П. Кулішем, І. Пулюєм та І. Нечуєм-Левицьким. Письменниця занепокоєно повідомляла про бюрократичні труднощі, брак коштів і підтримки: «Після смерті В. В. Тарновського коштів на видання Біблії... немає ніякого руху» [5, с. 585]. Вона наголошувала на духовній і національній значущості цього перекладу, вбачаючи в ньому справу всього життя. Звертаючись до І. Пулюя, вона просила сприяння як науковця й громадянина, здатного завершити почате: «Я хочу, щоб Біблію частинами друкувати, щоб остаточно не зникла праця мого чоловіка» [5, с. 597].

У своїх листах до І. Пулюя Ганна Барвінок висловлювала не лише подяку за підтримку, але й критичні міркування про стан справ у галицькому суспільстві. Письменниця з жалем писала про моральне й духовне роздвоєння серед галицької інтелігенції, зазначаючи: «Галичани живуть двоїтим життям: одне для себе, а друге для публіки ..., там більше привички, ніж справжньої релігії» [5, с. 589]. Така оцінка свідчить про її глибоке занепокоєння культурною дезорієнтацією й поверховим патріотизмом. Водночас Ганна Барвінок захоплювалася самовідданістю окремих осіб, зокрема самого І. Пулюя, якого вона неодноразово називала «світлом серед темноти». Її слова: «Вас хочу мати за провідника в справі, що лишилася мені на душі – зберегти пам'ять Куліша і його Біблію» – засвідчують і високий рівень довіри, і спільну громадську мету [5, с. 590].

Листування Ганни Барвінок з І. Пулюєм поступово набуло характеру духовної сповіді. Письменниця часто ділилася сумнівами, роздумами про сенс життя, смерть і віру. В одному з листів вона з болем писала: «Мені залишилася одна думка – як мені умерти по-християнськи» [5, с. 593]. Така відвертість свідчить про високу ступінь довіри, яку Ганна Барвінок мала до І. Пулюя. В її словах відчувається потреба в духовній опорі, особливо після втрати чоловіка. І. Пулюй залишався для неї не лише помічником у видавничих справах, а й

моральним авторитетом, до якого вона зверталася як до провідника в релігійному та національному житті.

Таким чином, листування Ганни Барвінок з І. Пулюєм мало важливе культурне значення. Воно сприяло поглибленню контактів між Наддніпрянщиною та Галичиною після смерті П. Куліша.

У 1898–1891 рр. Ганна Барвінок підтримувала листування з Іллею Шрагом – чернігівським адвокатом, ідеологом чернігівської «Просвіти» та депутатом першої Державної думи від Чернігівщини 1906 р. Головною темою переписки було збереження та публікація літературної спадщини П. Куліша. У листі від 2 грудня 1898 р. вона просила І. Шрага подивитися книжки, які той отримав, і зазначала: «Се ж Ви мені дорогу захищаєте, щоб я уже Вас не про що більше не прохала. Я прошу подивитись книжку і се дуже багато!» [11, с. 122]. Ганна Барвінок турбувалася про цілісність і повернення надісланих матеріалів, наголошуючи: «Скільки я турботи Вам наробила: то до фотографчика, то до друкаря з усяким лихом, з усякою незгодою, та і до Вас, рада, що до доброї душі Вашої ...» [11, с. 122].

У статті сучасної дослідниці К. Тимофієвої розглянуто листи Ганни Барвінок до І. Шрага як джерело для вивчення постаті П. Куліша. Дослідниця підкреслює, що опрацювання листів Ганни Барвінок до І. Шрага дозволяє глибше осмислити образ П. Куліша, простежити особливості його світогляду, зацікавлень і уявлень, а також точніше уявити середовище, в якому він жив і творив [55, с. 79]. У листах Ганни Барвінок фіксуються спроби зберегти рукописи чоловіка, донести його ідеї до ширшої аудиторії, а також відображається її особиста участь у продовженні його справи після смерті.

У листі до І. Шраги від 23 грудня 1898 р. Ганна Барвінок з теплотою згадує свого покійного чоловіка П. Куліша, якого називала «моя дружина». Письменниця описує, як він допомагав їй у літературній праці: «ісправляв мою рукопись (а він багато мене товковав – сім і заохотив писати)» [11, с. 126]. З особливою ніжністю Ганна Барвінок описує редакторську уважність П. Куліша: «я було як розтягну яку річ, то він припише червоним олівцем збоку:

«Поскорее, матушка, к концу». Було, посміємося од души». Ці моменти викликали усмішку й тепло [11, с. 126].

Значення Ганни Барвінок як хранительки пам'яті П. Куліша має виняткове культурне значення. Вона виступила ініціаторкою збереження та поширення його творчої спадщини, незважаючи на складні життєві обставини. У листі дружина П. Куліша зазначала: «Я если сею, то в память моєї дорогої дружини ...» [55, с. 69]. Ганна Барвінок сприяла виданню українського перекладу Біблії (Старого Заповіту, що побачив світ 1903 р. за співавторства І. Пулюя та І. Нечуя-Левицького), драматичних творів, історичних праць, а також перекладів видатного англійського драматурга В. Шекспіра. Особливу увагу вона приділяла упорядкуванню архівної спадщини чоловіка: складала списки рукописів, систематизувала матеріали, готувала їх для передачі. У листі до І. Шрага від 10 січня 1898 р. вона писала: «У музей більше 400 (експонатів. – *О. М.*) готую, усе єднаю до купи. А може Тарновський забракує. А то я цілий караван готую в музей» [55, с. 69].

Серед переданих матеріалів були не лише рукописи, а й особисті речі письменника: «... і поодвозила все. І ціпки моєї дружини, і струмент, картини, книги, деякі рукописи і т. д.» [55, с. 69]. Вона усвідомлювала, що збереження спадщини П. Куліша – це не лише родинна справа, а й національний обов'язок. При цьому сама жила в скрутних умовах, що відображено в її зізнанні: «я в довгах, а дехто думає, що у мене капітали» [55, с. 69]. Саме завдяки її зусиллям нині існують особові фонди й колекції П. Куліша, що стали джерелами для подальших досліджень його постаті.

Листи Ганни Барвінок до І. Шрага написані в тоні глибокої пошани та щирої прихильності, що виразно простежується у звертанні «Високоповажний Добродію Ілля Людвиговичу!». Епістолярій Ганни Барвінок свідчить про дружній характер стосунків із адресатом, зокрема через регулярні вітання з християнськими святами. У листі від 6 січня 1899 р. письменниця, вітаючи І. Шрага з Новим роком, наводить побажання: «Вітаю ж і Вас з Новим роком і пожеланієм усякого щастя; як один Кобзар сказав моєї дружині: “Хай тобі Бог

поможе, де ти ступнем ступнеш і речами обернешся” [...] Може, ти – царський син, то і я Вам того бажаю» [11, с. 127].

Таким чином, участь Ганни Барвінок у громадському житті та її активна співпраця з представниками галицького інтелектуального середовища були невід’ємною частиною її національно-культурної місії. Вона послідовно утверджувала ідеї національної єдності українців по обидва боки кордону, виступаючи посередницею між Наддніпрянщиною та Галичиною. Її участь у публікації жіночих альманахів (особливо «Перший вінок» у Львові 1887 р.), статті в галицькій пресі, а також листування з Наталією Кобринською, Іваном Пулюєм та Іллею Шрагом засвідчують багатовимірність її діяльності – від літературної до видавничої, від меценатської до меморіально-архівної. Особливе місце в творчій спадщині Ганни Барвінок посідає її роль у збереженні й популяризації творчої спадщини чоловіка Пантелеймона Куліша. Через свій епістолярій Ганна Барвінок постає не лише як письменниця і громадська діячка, а й як важлива фігура українського національного відродження XIX – початку XX ст., діяльність якої сприяла формуванню тісніших контактів між українськими регіонами в умовах політичного й культурного поділу.

РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА

Творчість Ганни Барвінок була пов'язана з хутором Мотронівка. Її творчий шлях позначений двома періодами, коли вона входила в український літературний процес, друкуючи свої твори в альманасі «Хата» 1860 р. і журналі «Основа» 1861–1862 рр., та в мотронівський період життя з П. Кулішем і без нього [21, с. 67].

Перші свої твори письменниця підписувала псевдонімом як А. Нечуй-Вітер, поки П. Куліш не порадив їй змінити на Ганна Барвінок. У 1860-х рр. в альманасі «Хата» були надруковані такі оповідання: «Восени літо», «Лихо не без добра», а також у журналі «Основа» в 1861–1862 рр. «З Волині», «С Дороги», «Не було змалку – не буде й доостанку», «Сирітський жаль», «Хатне лихо», «Жизнь в одном селе», «Наш дід і піп». Усі ці твори друкувалися під рубрикою «З народних уст». Це означало, що авторка опиралася на те, що чула і бачила в народному середовищі. Молода письменниця Ганна Барвінок обробляла слово і робила його типовим для сільського життя, в якому були як позитивні, так і негативні персонажі. Авторка не торкалася соціального життя, а тільки звертала увагу на складні сімейні стосунки та життя жінок, їх радість та бідування [53, с. 65].

Перший твір Ганни Барвінок «Лихо не без добра» датується 1857 р, а останній – «Лапкові думки» – 1910 р., за рік до її смерті, тобто творчий шлях письменниці тривав понад півстоліття. Ганна Барвінок зазначала, що її початок літературної творчості відбувся ще в 1847 р.: «Не гаючи часу, чоловік мій дав мені олівця і папір і руки всяко заохочував, щоб я записувала все, що побачу і почую. Страшенно мене це пригнічувало, невпевненість у собі, не розуміючи, що саме потрібно записувати ..., нова сфера діяльності обтяжувала мене. Але ... наполегливість того, перед ким я завжди прагнула бути гідною уваги, примусила мене підкоритися» [21, с. 101]. Однак арешт російським царизмом чоловіка Ганни Барвінок П. Куліша, як й інших учасників Кирило-мефодіївського братства – першої української таємної політичної організації, з

її вимогами незалежності України в союзі з іншими слов'янськими народами, на якийсь час завадив літературній творчості.

Відряджаючи перше оповідання дружини широкому колу читачів альманаху «Хата», П. Куліш у вступному слові наголошував, що твір Г. Барвінок має своє коріння в народному житті, тому що «писана словесність, яка б вона не була розкішна, або мізерна, виростає не з якого іншого ґрунту, тільки з того самого народу, котрого широке слово взяли собі, писателі за поїканне до своєї мислі... Не кожен бо з тих красномовних простих людей слово до слова, як чисте золото, сипле... От воно, чом, уряди-годи хіба й появить хто-нехто таке друкування з записаних речей людських, щоб читалось з уподобою наче слухаєш найкращі речі найкращих селян і селянок». Ці слова відносяться до творчості Ганни Барвінок, яка зуміла з народних уст взяти те, що хвилює читача, і дати йому відчувати біль, страждання та переживання, з якими пов'язана доля героїв оповідань [53, с. 66, 67].

У 60-х рр. XIX ст., як зазначено в бібліографії творів Ганни Барвінок, відбувся передрук у львівській народовській періодиці оповідання «Восени літо» та публікація оповідання «Домонтар» у журналі «Правда» (виходив з 1867 р.). У 1877 р. в буковинському альманасі «Руська хата на рік 1877», що видавався Данилом Млакою (псевдонім Сидіра Воробкевича), були надруковані два оповідання під рубрикою «Записала з народних уст»: «Трудящий шукає долі, а доля трудящого» та «Чорт у кріпацтві». Після цього різні життєві перепони не давали Ганні Барвінок зосередитися на своїй творчості [53, с. 68].

Другий період творчості розпочався з часу перебування П. Куліша і Ганни Барвінок на хуторі Мотронівка, в останні роки їх спільного життя і після смерті чоловіка, видатного українського письменника. У цей час були написані одні з кращих її творів, що були побачили світ у низці альманахів і періодичних видань: у часописі «Рада», який у Києві видавав М. Старицький, в жіночому альманасі «Перший вінок» 1887 р. з ініціативи Н. Кобринської та Олени Пчілки, в журналі «Киевская старина», у львівських газетах народовського

спрямування «Діло» та «Дзвінок», у збірнику Н. Кобринської «Наша доля» та ін.

У різних виданнях побачили світ такі твори Ганни Барвінок: «Квітка з сльозами, а сльози з квітками» (1884 р.), «Хатнє лихо» (1861 р.), «Перемогла» (1887 р.), «Жіноче бідування» (1887 р.), «П'яниця» (1887 р.), «Молотники» (1888 р.), «Половинщик», «Русалка», «Кривенька уточка» (1890 р.), «Вірна пара» (1860 р.), «Спасенний москаль» (1890 р.), «Казка про орла, про чорта і про чортову дочку», «Лисиця та журавель», «Праправнучка Баби Борця» (1893 р.), «Забісована дівчина Настуся» (1895 р.), «Королівщина». Після смерті П. Куліша було надруковано лише кілька творів письменниці: «Молодича боротьба» (1899 р.), «Вірна пара» і «Спасенна пара» (1900 р.), «Гречаники» (1901 р.) [21, с. 121].

Визначною подією в житті Ганни Барвінок було видання у Києві 1902 р. Борисом Грінченком збірки оповідань, куди увійшли: «Жидівський кріпак», «З дороги», «Сирітський жаль», «Нещаслива доля», «Треба набігти тропи», «Батькова помилка», «Сумне подружжя», «Накритка», «До іншої ходить». Після цього в альманахах «Рада» та «Рідний край» з'явилися такі оповідання письменниці: «Промінь» (1902 р.), «Садочина школа» (1904 р.), «Соловейко» (1904 р.), «Правда на світі нівечиться, а вже колись визначиться» (1905 р.), «Святе Різдво на хуторі» (1905 р.), «Бабусині мрії» (1906 р.), «Горе на горе скинулося» (1906 р.), «Перший успіх (Легенда: на спомин моїм онукам)» (1906 р.), «Спасенна пара» (1900 р.), «Довічний жаль» (1908 р.), «Малюнок» (1908 р.), «Щоденна гірка пісня: (Малюнок сільського життя)» (1908 р.), «Три шляхи» (1909 р.), «Гречка» (1910 р.), «Дивовижне утя» (1910 р.), «Льон» (1910 р.), «На самотині» (1910 р.), «Майорівна» (1911 р.) [53, с. 68].

25 статей було опубліковано в рік смерті Ганни Барвінок 1911 р. в газетах «Рада», «Діло», «Рідна школа», «Неділя», «Украинская жизнь» тощо. Авторами публікацій про життя і діяльність письменниці були М. Вороний, Д. Дорошенко, Н. Кобринська, М. Підгірянка, Ю. Романчук, Л. Старицька-Черняхівська, М. Шаповал, В. Щурат та ін.

Перечитуючи твори Ганни Барвінок, відчувається, наскільки глибоко авторка була близькою до простого люду, як глибоко вона проникала в сенс їхнього життя. П. Куліш підмітив цю близькість тим, що спілкування з селянами допомогло їй пізнати життя українського народу, здобути скарби простолюдинного побуту, які були щедро розсипані в її оповіданнях. Ганна Барвінок, спілкуючись із життям простого народу, вислуховуючи різні життєві історії, вміла виділити в них щось специфічне та своєрідне, почерпнути з цього життя факти та ситуації, які відбивали не поодинокі явища, вибирала з почутого основне, акцентувала на цьому вагу та розповідала це так, щоб читач сприйняв її слова, як своє [53, с. 28].

Основною темою творчості письменниці було сімейне життя, зокрема становище жінки. Авторка оповідань підходила до відбору фактів по-різному. Борис Грінченко в статті «Поет жіночого горя» зазначав: «В одному оповіданні вона дуже вибирає, відкидаючи все зайве, до теми незалежне, в другому заховує багато побічних подробиць, не зв'язаних органічно тією річєю, про яку мова. Іноді в неї майже або й цілком самостійна творчість («Перемогла»), іноді се за малим не такі записи, які бувають в фольклористів («Правнучка Баби Борця»). Отож, коли зважити те все, то й зрозуміло кожному буде, що й таке «друкування в записаних річей людських» все ж має в собі багато суб'єктивного в малюванні народного життя» [53, с. 68].

Мова оповідань Ганни Барвінок близька до живої мови жителів села. Літературознавці визначили багато специфічного, що було характерним для оповідань Ганни Барвінок і виокремлює її з тих письменників, які писали про сільських жінок, таких як Панас Мирний, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Іван Нечуй-Левицький тощо. Читач зачаровується її творами, тому що вони по-особливому наповнені елементами усної народної творчості, специфічними епітетами, метафорами, порівняннями, які йдуть з пісенної мелодики, прислів'їв та приказок. Однак, на думку дослідників, у Ганни Барвінок не було присутнє голе списування побутових чи ритуальних сцен,

етнографії, предметів селянського обходу, тут письменниця проявляє свою майстерність, як художниця слова [53, с. 69].

Читача вражало в її творах буквально все, починаючи з їх назв, більшість яких заснована на прислів'ях та приказках. Наступне – це опис сцен, в яких діє героїня, її поведінка, психологічний стан, у цих деталях проявлялася майстерність письменниці. Вона як жінка вміла пізнати глибину своєї героїні, відчувати горе, зрозуміти її важке життя, побачити іскру радісної хвилини, що на мить змінює вигляд та внутрішній стан. Як зауважував Б. Грінченко, народне оповідання в обробці Ганни Барвінок було специфічною канвою, на якій вона вміло вишивала різні узори [53, с. 70, 71].

Жінка в оповіданнях Ганни Барвінок була різна. Письменниця, знаючи сільське сімейне життя, часто помічає такі деталі, що проходили повз інших. Однак вони відкривали з виду заляканій, непоказній та забитій селянці багато розуму, наполегливості, терпіння, любові та відданості. Водночас Ганна Барвінок не ідеалізує своїх героїнь, вона писала так, як воно було в реальному житті. Перед читачем пропливає життя простої селянки, чоловік якої б'є та п'є, «коли не кулаком, то словом приснопить». «Він мене коромислом як опереже!.. А я другою дівчиною ходила... Усе, що мала, – позакладала, то попродадала... Заходився: моя хата! Та ще затіяв її продавати. Я пішла до громадян просити, щоб відстояли, а послі і до судді. Ну вже він мене колінчив, колінчив після сього». У таких умовах жила Стеха з оповідання «П'яниця». Ганна Барвінок вибудувала розповідь героїні так, щоб прослідкувати за всіма етапами життя героїні: від захоплення в любові до парубка до пророчого попередження батька: «Не йди доню, пророкую тобі лихо. Ти на його вроду завидуєш, а що він на своєму господарстві важить? Що він за чоловік?». Для того, щоб посилити цю пересторогу, Ганна Барвінок включає в розповідь пророчий сон, що приснився Стесі [53, с. 69].

Розповідь Ганни Барвінок про страждальне життя, вкладене в уста героїні, проникнуте психологічною напругою. Читач не тільки слухає, але й проникається тим психологічним станом, що й героїня. Оповідь Стехи багата

на різні прислів'я, приказки, пісні, що посилюють хід подальшого життя героїні, роблять образ наповненим тим відчуттям селянського середовища, в якому бідує героїня зі своїм колишнім коханим [21, с. 127].

У своїй творчості, що переважно заснована на фактах побутового життя, авторка використовує багато сюжетів із родинно-побутової пісенної лірики, а особливо пісень про кохання. У значній частині авторка зверталася до місцевого чернігівського фольклору, про що свідчать, зокрема, назви краю, які зустрічаються в її оповіданнях: Кукуріківка, Буряківка, Курілівка, Підгаї тощо. Для творчої розповіді в оповіданнях Ганни Барвінок лежить широке розуміння нею етнографії, коли авторка вводить у текст твору не тільки пісні, прислів'я, приказки, а й розкриває народну філософію, світогляд, народну психологію. Саме це робить її оповідання глибоко народними і відмінними від творів інших письменників. З простих розповідей оповідачів висвічується ідеал жінки, яка стає на ноги і пересилує всі сімейні та суспільно-побутові проблеми, досягає щасливого життя [53, с. 72].

У нарисі «З Волині» авторка звертає увагу на те, як змінюється життя під тиском царської Росії, що намагалася заборонити мову та давні народні традиції. Письменниця з боєм говорить: «Чиста українська мова і задумливо-ніжні пісні у багатьох змінилися спотвореною московською, замість нашої звичайної сором'язливості і стриманості з'явилися зовсім таки противні нам солдатські розгул і розгнузданість» [21, с. 118].

Ганна Барвінок – чудовий майстер, який розкриває жіночі долі. Кожне її оповідання – це нова історія з життя, сповненого випробувань. Ці героїні часто бувають сиротами, яких виховують родичі, готові віддати цих дівчат заміж за будь-кого. Письменниця у своїх творах «Лихо не без добра» та «Восени літо» акцентує увагу на позитивних моментах сільського побуту, підкреслює, що навіть за складних умов можна організувати життя в подружжі так, щоб у майбутньому був мир, злагода між подружжям та достаток. Героїня оповідання «Лихо не без добра» (1857 р.) була сиротою, яка виросла в тяжких умовах і вийшла заміж також за сироту, який запримітив її тільки на полі, як жала та

добре в'язала снопи . А далі: «Як стали робити, як стали, так і розжилися. Тепер я вже двадцять літ заміжжям і не бідна головочка. Дай боже, щоб і моїм дітям так! Дітки зобуті, зодягнені, ми хліба не просимо..., чоловік шанує, нічим не зобижає. Сказано – лихо не без добра» [53, с. 69].

Головний герой оповідання Ганни Барвінок «Восени літо» (1857 р.) Іван є ідеалізованим. Авторка зосереджує увагу не тільки на сімейному житті, на тому що він хороший господар та любить свою дружину і дітей, але й на громадській діяльності, коли він був сотником. Авторка деталізовує його плани: «Живе коло мене убога вдова, розгорила собі мазанку з весни. Треба їй послати мірочок зо дві житця на новосілля та цямринку в колодязь їй упустити. У неї тільки хата нова, а хазяйства ніякого...». У цьому образі Ганною Барвінок закладена велика гуманістична ідея, оповідання носить повчальний характер [53, с. 70].

Оповідання «Королівщина» цікаве тим, що в ньому Ганна Барвінок піднімає питання про родову пам'ять: хто ти, що ти і з якого ти роду. Героїня збирає до купи всі предмети, які торкаються батьківської майстерності (батько був на прізвище Король). Але люди їй дивувалися, не розуміли її, проте вона керувалася давніми традиціями, зберігала пам'ять про свій рід, трудові традиції для того, щоб передати цю справу своєму сину. Така ж традиція збереглася в родині Білозерських, вони цінували залишені з давніх часів речі: різні старосвітські убори, намиста, дукачі, що належали жінкам з роду Кочубеїв, Забіл, Селевичів, шматок жупана Павла Полуботка тощо. Цей потяг і збирання старовини, творів народної творчості, літописних пам'яток був також притаманний і братам Ганни Барвінок – Василю, Миколі та Олександрю [53, с. 72].

У 1893 р. у збірнику Н. Кобринської «Наша доля» з'являється оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка Баби Борця». У цьому оповіданні авторка фіксує все, що розповідала Маруся Горбоносиха, але діалогічні репліки виводять це оповідання на широкий філософський простір. Тут постає проблема «сильної і слабкої статі», традиції роду, філософія серця та християнські заповіді. Як свідчать біблійські заповіді, Христа жінка іде заміж

за чоловіка, щоб підкорятися йому та виконувати всі його примхи. Так і головна героїня покійно піддається п'яному чоловіку, хоча давно немає почуттів один до одного [21, с. 74].

Ганна Барвінок була свідком того, як жінки піднімали питання їхнього місця в суспільстві. Дві її родички були причетні до українофільського руху: племінниця Марія Боголюбцева-Щербачова та Любов Боголюбцева-Яновська. Обидві діячки займалися громадською роботою, що була пов'язана з українським жіночим рухом. Марія приділяла багато уваги вирішенню жіночих проблем в тогочасному суспільстві, а Любов присвятила себе боротьбі за жіночі права, заснувала товариство «Жіноче зібрання» яке переважно охоплювало жінок нижчого суспільного класу [53, с. 77].

Ганна Барвінок у своєму оповіданні про прабабу Борця також зачепила жіночу проблему. Вона торкалася не лише стану жінки в сімейному житті, але й чоловіка. Варто звернути увагу на слова праправнучки баби Борця Катерини: «У нас чоловіка держати? – вигукнула Горбоносиха. – І ні в світі, і в віки вічні! У його хоч учепись жінка, так він тільки ніс розіб'є, а що надумав, те зробить: таке горе! На нас таки Господь напуст напустив. Моя прабаба яка, а перед чоловіком зменшалась, корилась йому. А якби чоловік предався борцем, то вже б носа до неба дер би. Горді люде, і не приступи до його. Що як вже святий Петро про нас, про жінок, турбувався ходячи з Ісусом по землі. Не вважали й на його, знехнували. Такі вони ті чоловіки» [53, с. 78].

Оповідання Ганна Барвінок писала в той час, коли її сімейне життя стабілізувалося та виробилися відповідні правила відносин між нею та її чоловіком. Вона високо цінувала літературну і громадську працю П. Куліша. Подружнє життя уявляла собі як вільне співіснування, що опирається на їхню моральну самопожертву і призводить до гармонії в родинному житті. Ганна Барвінок відводить жінці в подружньому житті більше місце, ніж чоловікові, у виконанні сімейних обов'язків, вона твердить, що потрібно не силувати одне одного, а робити жертви та поступки [53, с. 78].

Твори Ганни Барвінок – це було неповторне явище в українській словесності не тільки тим, що вона стала співцем жіночого горя, а й утвердила співочу, мелодійну та проникливу українську мову в той час, коли вона перебувала під жорстким тиском репресій російського царизму [21, с. 452]. Вона близька до тієї мови, якою говорили прості селяни, але це була й мова самої авторки, бо вона також виросла серед народу, водночас здобула освіту, збагатилася за рахунок творів інших письменників [53, с. 80].

Мова Ганни Барвінок збагачувалася введенням у контекст творів багатьох прислів'їв, приказок та народних висловів: «Воно то добре, кажуть, до готової колоди огонь підкладати» («Лихо не без добра»), «Чоловіки нас шанують, нічим не зобіжають. Сказано – лихо не без добра», «Як дбаєш, так і маєш, і робиш і ходиш. Бог не скирен, да влучен» («Лихо не без добра»), «Нема мені долі, ні складу, ні ладу; кому не було змалу, то й до станку: так нам обом» («Не було змалку, не буде й до станку»). Нерідко Ганна Барвінок насичує текст багатьма образними висловлюваннями.

У більшості літературних творів письменниці зустрічається опис природи: ширший та багатий поетичний опис, що представляє ліричний авторський відступ або короткий, щоб визначити місцеперебування героя або пору року [53, с. 82]. Опис природи допомагав передати душевний стан персонажів, але все залежало від ситуації – веселої чи трагічної. Це спотерігається в різних оповіданнях, зокрема в творі «Нещаслива доля»: «Трохи згодом занедужала в Степаниди дитина. Було се пізньої осені. Вітер зривав уже з дерев решту пожовклого листу, крутив їм у повітрі й розносив по двору. Щось сумне, безрадісне обнімало душі. Довгі темні ночі, вовки виють, вовчєнята й собаки гавкають, а вітер їх до свого голосу додає. Навкруги, де ні глянь, на все смуток наліг...». У цьому описі досить багато деталей, які відповідають психологічному стану персонажу. Вони різні: і вітер який тривожив душу людини, і виття вовків, і осінні хати, і чорні дуби та берези. Водночас опис природи подається в оповіданнях Ганни Барвінок не як автором

твору, а як персонажем-розповідачем. Саме через його сприйняття подій і вписується опис природи [53, с. 83].

У деяких оповіданнях Ганни Барвінок елементи природи дають можливість передати емоційний стан героїні, зокрема Зіньки в творі «Не було змалку – не буде й до станку», бо перше кохання вразило її і збудило сильні почуття тривоги і радості: «Журюся, що дурна була – не поспитала, де він живе і хто він?. А уста мої горять... листечко рву, притуляю до губ, - так і скипить, і скипить! Журюся, никаю, серденько нис... А й любо ж як!..» [53, с. 84]. Ці уривки в тексті носять різне навантаження, всі вони наведені доречно і влучно.

Інколи пісенний текст використовується як доповнення до попередньої інформації: «А тут до мене старости за старостами: одні в хату, другі з хати, як за причастем. Дядина радіє да одмовляється: ще їй пора не вийшла. Шістандцяти нема. Ще погуляє. А я шуткую з нею да приспівую:

Ой я ж тобі, моя мати, наперекір наряджу:

Повну хату і кімнату женихів наведу;

Ой ятобі, моя мати, перекірочку:

Повну хату і кімнату, ще й комірочку!..» [21, с. 45].

Сумний характер несуть пісні, що чергуються з текстом оповідання: «П'яниця», яке розпочинається жіночою народною піснею: «Ой зацвіла червона калина / Над криницею; / Худо жити, моя матусенько / За п'яницею» [53, с. 86].

Майже в кожному оповіданні Ганна Барвінок використовує пісенний текст, який збагачує розповідь та робить її близькою до народно-побутової сфери життя. Водночас у творах Ганни Барвінок багато фольклорно-побутових, етнографічних елементів, які пов'язані, зокрема, з ворожінням. Чимало фольклорних розповідей та народних прикмет знаходяться в оповіданні «Молотники» (1888 р.). Їхнім оповідачем був один із молотників Іван Топтун. Мова цього персонажа була пересипана різними народними прислів'ями, висловами та приказками. Названий персонаж виступає в оповіданні носієм народного побуту, він знає безліч історій, які були взяті з життя.

Таким чином, глибоке знання Ганною Барвінок народної творчості сприяло створенню творів, які увійшли в українську літературу як «Оповідання з народних уст», в яких були глибоко розкрито жіночу долю, родинно-побутові взаємини. Літературна спадщина Ганни Барвінок є досить багатою і різносторонньою, але, в нашому розумінні, потребує більш глибокої популяризації в сучасній Україні, бо через несприятливі політичні умови в ХХ ст. не могла бути широко доступною для широкого загалу громадськості.

РОЗДІЛ 4. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ БІОГРАФІЧНОГО ПІДХОДУ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ У ЗЗСО

Реформування сучасної історичної освіти в Україні відбувається в рамках концепції Нової української школи (далі – НУШ), що передбачає системний перехід від традиційного знанневого підходу до компетентнісного [76]. Якщо раніше головним завданням вважалося механічне запам'ятовування учнями дат, фактів і термінів то компетентнісний підхід передбачає вміння застосовування знань в реальних життєвих ситуаціях. Компетентнісний підхід пропонує принципово іншу філософію навчання. Акцент зміщується із запитання «Що учень знає?» На запитання «Як учень вміє застосовувати те, що він знає?» Пріоритетом стає не просто запам'ятовування, а розвиток ключових умінь, таких як критичне мислення, аналіз джерел та формування власної обґрунтованої позиції [75].

Ці пріоритети закріплені на нормативному рівні. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджений постановою КМУ № 898 у 2020 р.) визначає чіткі вимоги до результатів навчання в освітній галузі «Громадянській та історичній». Він передбачає формування в учнів не лише предметної історичної компетентності, що включає хронологічну, просторову, інформаційну, логічну та аксіологічну, але й низки ключових компетентностей. Серед них особливого значення у викладанні історії набувають громадянська та соціальна компетентності, пов'язані з усвідомленням себе громадянином України, формуванням ціннісних орієнтирів та вмінням взаємодіяти в соціумі, а також інформаційно-медійна компетентність, що є критично важливою в епоху цифрових технологій [75].

Реалізація цих завдань у шкільній практиці становить виклик для вчителя. Очевидно, що традиційні методи навчання, зосереджені на передаванні знань, є дидактично недостатніми для формування компетентностей. Неможливо розвинути громадянську позицію чи критичне мислення шляхом читання підручника або слухання вчителя. Компетентності формуються виключно в

процесі активної, діяльнісної та, особистісно значущої для учня пізнавальної роботи. Це зумовлює теоретико-методологічну потребу в обґрунтуванні та впровадженні в освітню практику таких дидактичних інструментів, які за своєю суттю є гуманістичними, діяльними та аналітичними, і здатні забезпечити досягнення нових освітніх цілей, поставлених НУШ [75; 76].

Одним із найефективніших шляхів вирішення завдань, поставлених компетентнісним підходом, є застосування біографічного підходу (історичної біографістики) у викладанні історії. Теоретико-методологічна цінність підходу полягає в його здатності докорінно змінити сприйняття минулого, здійснюючи необхідну в рамках НУШ гуманізацію та персоніфікацію освітнього процесу. Історія перестає бути абстрактним наративом про соціально-економічні формації, політичні процеси чи воєнні дії. Вона «олюднюється», перетворюючись на сукупність доль, рішень, прагнень та вчинків конкретних людей.

Провідним дидактичним методом, що реалізує біографічний підхід, є складання «історичного портрета». Метод передбачає не просто перелік біографічних фактів, а комплексний аналіз особистості в історичному контексті. Теоретично обґрунтована структура «історичного портрета» вимагає від учнів дослідження та осмислення таких аспектів:

1. Соціальне походження, родинне середовище та життєві обставини, що вплинули на формування особистості.
2. Світогляд, риси характеру, ціннісні орієнтири та мотивація діяльності.
3. Основні етапи та напрями діяльності, ключові рішення та вчинки.
4. Внесок у суспільний розвиток, оцінка діяльності сучасниками та історичне значення постаті [79].

Дидактичний потенціал такої структури є надзвичайно високим. Вона спонукає учнів не до механічного відтворення інформації, а до аналітичної роботи, спрямованої на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Учні змушені шукати відповіді на запитання: «Як середовище вплинуло на вибір

постаті?», «Які особисті якості дозволили їй досягти мети?», «Які виклики долала ця людина?». Така робота безпосередньо розвиває аналітичні навички та навички критичного мислення, які є пріоритетними для НУШ [75; 79].

Водночас біографічний підхід є найефективнішим інструментом для реалізації аксіологічного (ціннісного) компетентності. Як зазначалося, Державний стандарт вимагає формування громадянської та соціальної компетентностей, що неможливо без формування у школярів системи ціннісних орієнтирів. Абстрактні історичні процеси рідко викликають емоційний відгук. Натомість вивчення конкретної біографії (наприклад, життєвого шляху Ганни Барвінок, як це деталізовано у наступному розділі) ставить перед учнями моральні дилеми, демонструє приклади життєвого вибору, служіння ідеї чи громадянської мужності. Це стимулює розвиток емпатії, дозволяє школярам «приміряти» на себе історичні обставини та сформувати власне ставлення до минулого [75].

Окрім того, біографічний підхід має значний міждисциплінарний потенціал. Метод «історичного портрет» інтегрує знання з історії, української літератури (наприклад, при аналізі творів самої постаті та її сучасників, як-от Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка чи Наталії Кобринської) та громадянської освіти (при аналізі громадсько-політичної позиції діячки). Біографістика виступає не лише методом вивчення минулого, але й потужним інструментом формування цілісної картини світу та розвитку ключових компетентностей учня НУШ.

Якщо біографічний підхід визначає гуманістичний зміст навчання («що вивчати»), то інноваційні освітні технології надають інструментарій («як вивчати»), що відповідає вимогам компетентнісного підходу. Їхнє застосування дозволяє перейти від пасивного засвоєння до активної, дослідницької та інтерактивної діяльності учнів. Для теоретичного осмислення їхнього дидактичного потенціалу, технології, що застосовуються у практичній діяльності, доцільно класифікувати за їхньою провідною дидактичною метою.

Інтерактивні методи. Ключове завдання цієї групи методів – подолати пасивність учнів та забезпечити їхнє безпосереднє залучення до освітнього процесу. Шляхом діалогу та взаємодії вони сприяють активному засвоєнню матеріалу [89, с. 194].

Методи актуалізації знань. Такі прийоми, як «мозковий штурм» або «мікрофон», виконують важливу дидактичну функцію на початковому етапі уроку [87, с. 23]. Вони дозволяють учителю виявити наявний рівень знань учнів, їхні асоціації та очікування (наприклад, щодо постаті Ганни Барвінок), тим самим створюючи мотиваційну основу для подальшої роботи.

Методи імітаційного моделювання (симуляції): «Навчальна рольова гра» є потужним інструментом, що дозволяє учням не просто вивчити, а «прожити» історичну ситуацію [83, с. 54]. Моделювання таких ситуацій, як «уявне інтерв'ю з Ганною Барвінок» або «обговорення її творчості у колі сучасників», вимагає від учнів глибокого занурення в матеріал, розвитку емпатії, комунікативних навичок та вміння аргументувати позицію з точки зору історичного персонажа.

Методи кооперативного навчання: Технології «роботи в парах» або малих групах [89, с. 207] є прямою відповіддю на вимогу Державного стандарту щодо формування соціальної компетентності. Розподіляючи завдання для дослідження різних аспектів біографії (дитинство, громадська діяльність, літературна спадщина), вчитель стимулює учнів до співпраці, спільного аналізу джерел та презентації результатів, що формує цілісне уявлення про явище та розвиває навички командної роботи.

Цифрові та візуальні технології (Технології занурення та візуалізації). Ця група технологій використовує потенціал цифрового середовища для поглиблення зацікавленості, візуалізації складних даних та організації самостійної дослідницької діяльності учнів.

Віртуальні екскурсії: Теоретично, віртуальна екскурсія визначається як цифрове моделювання реально існуючих локацій (музеїв, історичних місць, архітектурних пам'яток). Їхня ключова дидактична функція – подолання

просторових та часових обмежень. Вони сприяють підвищенню ефективності навчання та зацікавленості через створення «ефекту присутності» за допомогою панорамних зображень та 3D-моделей [59, с. 153–154]. При вивченні біографії (наприклад, 3D-тур «Ганниною Пустинню»)

Інтерактивна картографія: Використання спеціалізованих онлайн-сервісів, таких як ArcGIS StoryMaps або StoryMap JS , перетворює карту зі статичного джерела інформації на динамічний інструмент дослідження. Створення учнями власних картографічних проєктів (наприклад, «Життєвий шлях Ганни Барвінок») є унікальною дидактичною діяльністю. Цей процес вимагає від учнів комплексного застосування одразу декількох ключових та предметних компетентностей. По-перше, для відбору даних учні мають проаналізувати джерела (розвиток дослідницьких навичок). По-друге, вони мають прив'язати події до дат (формування хронологічної компетентності). По-третє, ці дати необхідно розмістити на географічній карті (формування просторової компетентності). По-четверте, результат необхідно візуалізувати та презентувати (розвиток інформаційно-медійної компетентності). Інтерактивна карта є комплексним інструментом, що повною мірою відповідає філософії діяльнісного підходу НУШ [78].

Освітній потенціал соціальних мереж: Використання платформ TikTok, Instagram чи Telegram виводить навчання за межі класної кімнати. Їхня цінність полягає в перетворенні учня з пасивного споживача контенту на його активного творця. Завдання, що передбачають створення коротких відео, ведення сторінки від імені історичної постаті чи адміністрування тематичного Telegram-каналу, сприяють глибокому засвоєнню матеріалу, розвитку цифрової грамотності та навичок критичного відбору й презентації інформації.

Ретроспективні технології (Технології емоційного занурення). Окрему групу складають технології, спрямовані на афективну (емоційну) сферу учнів.

Театралізована вистава: Метод, хоч і має спільні риси з рольовою грою, відрізняється глибиною занурення та акцентом на емоційному переживанні. Якщо рольова гра – це імітація, то театралізація (як-от власний сценарій

авторки «Два життя – одна доля: поєднані Богом») – це ретроспективне відтворення, що має на меті створення автентичної атмосфери епохи. Емоційне переживання історичних подій, як показує педагогічна практика, значно підсилює розуміння та запам'ятовування матеріалу.

Ефективне досягнення освітніх цілей, визначених НУШ та Державним стандартом, вимагає не простого механічного додавання нових методів, а їх синергетичного поєднання. Саме синергія біографічного підходу та інноваційних освітніх технологій створює дидактичне середовище, необхідне для формування компетентностей.

У цій моделі біографічний підхід надає зміст – гуманістичний, ціннісний та персоніфікований. Він «олюднює» історію та створює основу для розвитку громадянських та соціальних компетентностей. Інноваційні технології надають форму – інтерактивну, візуальну, діяльнісну та дослідницьку. Вони є інструментом, що робить цей зміст доступним, цікавим та таким, що відповідає компетентнісній парадигмі.

Розгляд цих компонентів окремо виявляє їхню потенційну дидактичну недостатність. Біографічний підхід, реалізований виключно традиційними методами (наприклад, читання біографії у підручнику чи лекція вчителя), ризикує залишитися сухим, нецікавим для сучасного учня і не зможе забезпечити формування діяльнісного компоненту. З іншого боку, інноваційні технології, використані без глибокого гуманістичного змісту, ризикують перетворитися на «цифровий шум» – яскраву, але порожню розвагу, що не сприяє розвитку критичного мислення чи ціннісних орієнтирів.

Справжня ефективність досягається тоді, коли технології та методологія починають взаємно посилювати одна одну. Інноваційні технології стають інструментом реалізації біографічного методу, а біографічний метод наповнює технології глибоким педагогічним сенсом. Цей синергетичний зв'язок найкраще простежується, якщо проаналізувати етапи провідного методу – «історичного портрета». Технології надають конкретні інструменти для реалізації кожного з його аналітичних етапів:

1. Для розуміння середовища та побуту постаті (аспект «життєві обставини») оптимальним інструментом є віртуальна екскурсія , що створює «ефект присутності».

2. Для візуалізації географії та хронології життя (аспект «етапи діяльності») слугує інтерактивна карта , що одночасно розвиває просторову та хронологічну компетентності.

3. Для занурення у світогляд та мотивацію (аспект «ціннісні орієнтири») використовуються рольові ігри та театралізовані вистави, що апелюють до емоційної сфери.

4. Для аналізу внеску та значення (аспект «історичне значення») ефективною є кооперативна робота з аналізом першоджерел, зокрема з використанням цифрових платформ (наприклад, Telegram).

Таким чином, запропонована синергетична модель – біографічний підхід в поєднанні з інноваційними технологіями – дозволяє комплексно реалізувати всі етапи методу «історичного портрета». Одночасно така діяльність забезпечує розвиток усього спектру необхідних компетентностей: хронологічна, просторова, інформаційна, громадянська, соціальна. Ця модель є адекватною та ефективною методологічною відповіддю на виклики, поставлені реформою НУШ, дозволяючи перейти від простого декларування компетентнісного підходу до його реальної практичної реалізації в закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 5. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

З розвитком сучасної освітньої науки в галузі історії України виникає потреба в розробці інтерактивних методів, інноваційних технологій, а також ретроспективних та віртуальних екскурсій для зацікавлення учнів історією. Аналіз шкільних підручників з історії України та модельних навчальних програм свідчить про недостатню увагу до вивчення окремих історичних постатей. Залучення біографічного підходу, який передбачає детальне вивчення життєвого шляху та діяльності видатних особистостей, сприяє не лише збагаченню знань учнів, але й розвитку критичного мислення та аналітичних навичок [76].

Згідно з концепцією Нової української школи (НУШ), вивчення історичних постатей має відповідати компетентнісному підходу. Це означає, що учні не лише запам'ятовують факти, але й формують уміння критично аналізувати події, робити висновки, презентувати результати власних досліджень. Вивчення постаті Ганни Барвінок сприяє розвитку громадянської, соціальної, інформаційної компетентностей, що визначені Державним стандартом базової середньої освіти [85].

Важливим елементом вивчення історії через особистість є складання історичного портрета. Цей метод передбачає аналіз біографічних даних, світогляду, діяльності історичної постаті та її внеску в суспільний розвиток. Під час вивчення постаті Ганни Барвінок учням можна запропонувати підготувати її історичний портрет, структурований за такими аспектами: соціальне походження, життєві обставини, основні етапи діяльності, внесок у культуру й громадське життя, значення для історії України. Ця методика дозволяє школярам глибше усвідомити, як особисті фактори та історичне середовище впливали на життєвий вибір людини, а також сприяє формуванню причинно-наслідкових зв'язків у викладанні історії [79]. Використання методу історичного портрета дозволяє інтегрувати знання з історії, літератури, громадянської освіти, сприяючи формуванню міжпредметних зв'язків. Зокрема,

при вивченні української літератури доцільно порівняти твори Ганни Барвінок із творами її сучасників (Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Наталії Кобринської) [77].

Українська історія представлена численними видатними особистостями, чий біографії та діяльність становлять важливий предмет дослідження в рамках шкільного курсу історії. Вивчення життєвого шляху цих особистостей дозволяє учням не лише опанувати матеріал, пов'язаний із конкретними історичними періодами, але й сформувати власні світоглядні та ціннісні орієнтири, а також розвинути практичні навички, необхідні в повсякденному житті. Зважаючи на це, доцільно ознайомити учнів із постаттю української письменниці та громадської діячки XIX ст. Ганни Барвінок (справжнє ім'я – Олександра Білозерська). Будучи дружиною та соратницею Пантелеймона Куліша, вона брала активну участь у громадському та культурному житті, підтримувала видавничу діяльність і сприяла поширенню ідей національного відродження.

Інтеграція цікавих фактів з її життя у навчальний процес може відбуватися як на уроках історії України в 9 класі, так і під час позакласних виховних заходів. Постать Ганни Барвінок доцільно використовувати при вивченні історії України у 9 класі під час вивчення тем Практичне заняття: «Програмові документи Кирило-Мефодіївського братства» [86, с. 62–64], «Розвиток української літератури» [86, с. 99–102], Практичне заняття: «Наш край наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.» [74, с. 104–105], «Український національний рух наприкінці 50-х –у 60-х рр. XIX ст.» [74, с. 140–148], «Культурницький етап національного відродження на українських землях у складі Російської імперії: суспільні виклики» [86, с. 156–160].

Вивчення цих тем через біографічний підхід сприяє формуванню хронологічної, просторової та логічної компетентностей. Учні здобувають навички аналізу першоджерел, роботи з історичними документами, визначення ролі особистості в суспільно-політичних процесах XIX ст. [80; 82].

Пропонуємо до вивчення теми також використання інтерактивних методів, що сприяють активному засвоєнню матеріалу та розвитку аналітичних

навичок учнів [89, с. 194]. На початковому етапі варто залучити учнів до обговорення й актуалізації вже набутих знань. Ефективними є інтерактивні прийоми «мозковий штурм» або «мікрофон», коли учні висловлюють свої асоціації, попередні відомості чи очікування, пов'язані з Ганною Барвінок [87, с. 23.]. У процесі вивчення життя і діяльності Ганни Барвінок доцільно застосовувати навчальну рольову гру. Зокрема, учням можна запропонувати інсценізувати фрагмент із життя письменниці – провести уявне інтерв'ю з Ганною Барвінок або відтворити обговорення її творчості у колі сучасників [83, с. 54].

Для поглиблення знань учнів ефективним буде кооперативне навчання зокрема метод «робота в парах». Клас поділяється на дві групи, кожна з яких досліджує окремий аспект біографії чи діяльності Барвінок (дитинство, громадсько-культурне життя, літературна спадщина) із залученням історичних джерел. Після обговорення учні презентують результати, формуючи цілісне уявлення про значення цієї постаті. Аналіз фрагментів першоджерел (листів, спогадів сучасників) у поєднанні з дискусією дозволяє школярам самостійно робити висновки та краще зрозуміти історичний контекст [89, с. 207]. Окрім того, важливо провести підсумкове обговорення, під час якого учні поділяться враженнями та зроблять висновки щодо історичного значення цієї особистості. Вчитель ставить проблемні запитання, які спонукають клас до дискусії та критичного мислення (наприклад: «Чому, на вашу думку, постать Ганни Барвінок є важливою для української історії та культури? Які виклики довелося подолати цій діячці та в чому полягає її основний внесок?»). Обговорення таких питань допомагає узагальнити матеріал і оцінити роль Ганни Барвінок у контексті епохи, формуючи в учнів уміння висловлювати власні оцінки історичних явищ.

Поряд з інтерактивними методами важливу роль у сучасному освітньому процесі відіграють інноваційні технології. Одним із таких методів є віртуальні екскурсії – онлайн-тури, що моделюють відвідування реальних локацій. Вони являють собою цифрове відображення існуючих об'єктів, що відрізняє їх від

традиційних екскурсій. В освітньому процесі віртуальні екскурсії дають змогу учням ознайомитися з музеями, архітектурними пам'ятками та історичними місцями без фізичного відвідування. Вони сприяють підвищенню зацікавленості й ефективності навчання [73]. Під час вивчення життя Ганни Барвінок учні можуть здійснити віртуальну подорож її ключовими місцями. Зокрема, 3D-тур хутором Мотронівка на Чернігівщині, де вона прожила значну частину життя, або онлайн-експозицію «Історико-меморіального музею-заповідника П. Куліша «Ганнина Пустинь», де поховані Г. Барвінок, П. Куліш і В. Білозерський. Такий формат допомагає глибше зрозуміти побут, архітектуру й атмосферу XIX століття. Панорамні зображення, відео 360° та інтерактивні моделі створюють ефект присутності [59, с. 153–154].

Окрім віртуальних екскурсій, ефективним методом візуалізації біографічних даних є інтерактивні карти. Вони структурують інформацію про Ганну Барвінок, відображаючи її життєвий шлях через позначення ключових місць і подій. Для створення таких карт можна використовувати спеціалізовані онлайн-сервіси, зокрема ArcGIS StoryMaps і StoryMap JS, що дозволяють створювати картографічні історії біографічного та історичного змісту [78]. Інтерактивні карти є ефективним засобом представлення біографії Ганни Барвінок. Учні старших класів можуть опанувати сервіси на кшталт StoryMaps і самостійно створити проєкт, наприклад, карту «Життєвий шлях Ганни Барвінок», де кожна позначка міститиме інформацію про місця, пов'язані з її життям, доповнену фото, довідковими матеріалами або уривками з творів. Така діяльність формує дослідницькі навички: аналіз джерел, відбір ключових даних, візуалізацію матеріалу. Для молодших школярів учитель може підготувати інтерактивну карту або хронологічну стрічку як наочний посібник [78].

Окрему увагу варто приділити соціальним мережам як ефективному освітньому інструменту, що сприяє активній взаємодії учнів з історичним матеріалом. Зокрема, доцільним є використання таких форматів: TikTok – створення коротких відео, присвячених біографії та творчості Ганни Барвінок, зокрема декламації її художніх творів, читання листів до Пантелеймона Куліша.

Instagram – ведення історичної сторінки від імені Ганни Барвінок, Пантелеймона Куліша, Василя Білозерського чи Тараса Шевченка з аналітичними дописами. Telegram – створення каналу «Братство Кирило-Мефодіївців» для публікації програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, зокрема «Книги буття українського народу», «Статуту Слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія», а також наукових статей і матеріалів для дискусій про діяльність товариства, його ідеологічні засади та внесок у національне відродження. Інноваційні технології є корисним інструментом у викладанні історії, проте їх ефективність залежить від виваженого використання. Вони мають доповнювати традиційні методи навчання, а не замінювати їх. Технології слід застосовувати цілеспрямовано, забезпечуючи розвиток критичного мислення, аналітичних навичок та осмислення історичних подій.

На нашу думку, одним із найефективніших підходів є ретроспективні технології, зокрема театралізована вистава як форма виховного заходу. Такий формат допомагає краще відчувати атмосферу певного історичного періоду. Театралізація як метод навчання сприяє глибшому зануренню учнів в історичний контекст, оскільки емоційне переживання подій підсилює їхнє розуміння та запам'ятовування матеріалу. Пропонуємо власну розробку авторки на тему: «Два життя – одна доля: поєднані Богом».

Вчитель заздалегідь готує сценарій вистави, формує склад учасників та розподіляє ролі. У цій грі бере участь увесь клас. Головними персонажами театралізованої вистави є: Вчитель, Олександра Білозерська, Пантелеймон Куліш, Василь Білозерський, Тарас Шевченко, Мотрона Білозерська, Микола Білозерський. Для створення автентичної атмосфери учні можуть використовувати костюми при наявності.

Дія I: Знайомство Пантелеймона Куліша та Олександри Білозерської

Вчитель: Кутя. Хутір. Мотронівка. Мороз скрипить під ногами, зорі грають на блакитному прозористому небі. Чекання дорогих гостей й неймовірне збудження до життя ... На порозі – таке свято ... Року Божого 24

грудня 1843, Пантелеймон Куліш вдруге відвідав Мотронівку на запрошення Василя Білозерського, який був приятелем Куліша та рідним братом Олександри Білозерської.

Олександра Білозерська: Дорога була важка, замети перекрили її, прийшлося посилати гінця для допомоги. Мати Мотрона Василівна хвилювалася. Через пів години заскрипіли сани і під'їхали до рундука бажані гості. Увійшли наші ждані гості, поздоровкались з панею і підійшли до панночок. «Вони, мовляв, як рожа зацвіли ...»

Пантелеймон Куліш: Щедрий вечір – добрий вечір ...

Мотрона Білозерська: Ходіть-бо до столу, люди добрі! Пантелеймоне Олександровичу, всідайтеся он тутечки, коло мене. (Та й розмова пішла – жвава, щира, по українськи!)

Олександра Білозерська: Мені було п'ятнадцять літ ... ця передріздвяна зустріч стала визначною подією для всієї родини: іскра закохання запалилася в моєму серці, а, може, й у двох наших. Тай матері припав до вподоби Пантелеймон Олександрович, своєю красномовною мовою та знанням давніх звичаїв.

Пантелеймон Куліш: Мотроно Василівно, благаю Вас, видайте за мене заміж Лесю, яку я всім серцем покохав.

Мотрона Білозерська: Даруйте, добродію, та змушена відмовити в такому проханні інтелігентному женихові. Маю намір віддати свою найменшу за багатого сусіда, полковника.

Вчитель: Не раз потому навідувався Пантелеймон Куліш до Мотронівки. А коли ж настав час остатнього матиного одказу та від'їзду його, Олександра не мала ні супокою, ні розради, вся в журбі була.

Олександра Білозерська: По садочку тихо ходжу – піснями та думками з ним розмовляю. Усі його стежечки барвінком обкладаю, щоб і пташина дрібна не походила, і щоб стежки не пустою заростали... А мати тепер усе за мною доглядає... Соловію наш миленький, куди ти літаєш, /Чому ти нам, як бувало, в

гаю не співаєш. / Ой заспівай, соловію, заспівай миленький, /Та заспівай на той голос, що співав миленький.

Вчитель: Після того, як Пантелеймону Кулішу відмовили в одруженні, він вирушив спершу до Києва, а згодом до Петербурга. Там доля звела його з представниками літературних кіл, зокрема з академіком Петербурзької академії наук (1841), поетом і критиком Петром Олександровичем Плетньовим (1792–1866). Куліш виявив зацікавлення його донькою Ольгою, однак, що більше він спілкувався з нею, то виразніше відчував її відчуженість від усього українського.

Дія II. Заручини Пантелеймона Куліша та Олександри Білозерської

Вчитель: Події відбуваються у затишній вітальні будинку родини Білозерських. Присутні Олександра Білозерська, її мати, Пантелеймон Куліш, Микола Білозерський, кілька родичів та знайомих. Надворі 1846 рік, зимовий вечір, світло каганців м'яко освітлює кімнату.

Мотрона Білозерська (пані Білозерська) (сидить у кріслі, уважно розглядаючи Пантелеймона, з легкою строгістю в голосі):

От, Сашо, глянь на нього... Такий поважний, статечний чоловік, а в очах – вогонь! Далебі, не знаю, що в тім більше – мрії чи впертості? Усе пише, кудись їздить, а чи буде він добрим господарем, чи зможе родину утримати? Чи не загубиться він у своїх думках та книжках, а ти, доню, не зазнаєш через те горя?

Олександра Білозерська:

Матінко, моє серце вже зробило вибір, і зробило його не легковажно. Пан Пантелеймон – чоловік мудрий, а розум завжди знайде, як і злидні обійти, і хату злагодити. Він же не якийсь там бурлака, а чоловік честі!

Микола Білозерський: (з легкою посмішкою, звертаючись до Куліша)

Ну, Кулішу, а чи готов ти, щоб наша Сашуня керувала тобою так, як керує нами всіма? Я он бачив, як вона з матінкою радиться, як господарством порядкує. Ти ж чоловік письменний, поетичний, а тут не тільки думками, а й руками працювати треба!

Пантелеймон Куліш (підходячи ближче до Олександри, з ніжністю у голосі, але з впевненістю):

Якщо її серце таке ж щире, як я відчуваю, то нехай керує – з любов'ю, не силою. Хіба не краще мати поруч дружину, що і слово розумне скаже, і в скруті підтримає? Хіба не цього чоловік прагне – не тільки краси, а й душевного тепла, що тримає його в світі?

(В кімнаті на мить западає тиша. Мотрона Василивна переводить погляд з доньки на Куліша. Вона зітхає і повільно встає, кладучи руку на плече доньки.)

Мотрона Білозерська:

Любове ... Важка се справа. Тільки з хлібом її не втримати, треба ще й розуму, ще й терпцю, ще й витримки. Мине час, і що тоді? Коли молодість відійде, коли настануть будні? Чи не пожалкуєш ти, доню, про такий вибір?

Олександра Білозерська:

Матінко, та він розумний чоловік, не просто писар якийсь! Він же освічений, він нашу мову возвеличує! Він мріє, щоб українське слово лунало не тільки в хатах, а й у великих залах, у книгах, у піснях. Хіба це не варте підтримки?

Микола Білозерський (жартома, звертаючись до Куліша, але вже серйозніше, нахилиючись уперед):

Ну, братчику, чи розумієш, що берешся за нелегке діло? З нашою Сашею не буде простої долі. Тут тобі не просто дружина – тут тобі цілий світ, що тобі доведеться берегти!

Пантелеймон Куліш (з усмішкою, але твердо):

Хіба серце питає про легку дорогу? Моє вже обрало шлях. І якби навіть довелося йти по ньому босоніж – я би не спинився. Я знаю, що цей шлях мій, що ця людина мені призначена!

(Родина переглядається між собою. Мотрона Василивна на мить задумується, а потім мовчки підходить до столу.)

Мотрона Білозерська:

Ну, нехай буде так. Нехай ваше кохання буде, як наше життя на цій землі – із випробуваннями, та не без радощів! Щоб не зламали вас ні бурі, ні холод, ні час. Щоб ви пам'ятали цей день, цей момент, і не розгубили тієї теплоти, що зараз між вами горить!

Дія III. Весілля

Вчитель: Ой, коли б того Син Божий намножив, / Хто сії любові на сей світ приложив ... Шлюб відбувся 24 січня 1847 року в Оленівській Воздвиженській церкві. Обов'язки посадженого «батька» виконував Микола Данилович Білозерський, а роль старшого боярина належала Тарасу Шевченку.

Мотрона Білозерська: (тримаючи келих, з легкою сльозою радості):

Ой, коли б тільки мама моя дожила до цього дня! Дивіться, дивіться, яка моя Олександра! Наче зіронька ясна!

Пантелеймон Куліш (усміхаючись, звертається до гостей):

Панове, годі вже кружляти! Ану, хто ще не привітав мою суджену – не баріться, бо тости швидко вичерпаються!

Тарас Шевченко (злегка жартома, беручи келих):

Та ми ж не просто п'ємо, а за поетичним звичаєм! За щастя молодих, за велику любов і – дай Боже – за вільну Україну!

Олександра Білозерська (тихо до Куліша):

А ти й не танцюєш сьогодні, пане мій?

Пантелеймон Куліш (з усмішкою):

Я, серденько, більше за словом до людей, ніж за танцем. Але коли вже ти наказуєш ...

(Бере її за руку й веде у танок. Гості радісно аплодують. Тим часом Тарас Шевченко наближається до Мотрони Василівни.)

Тарас Шевченко:

Чи се царівна, чи королівна! Се не царівна, не королівна, а се Мотрони Василівни дочка Олександра

Мотрона Білозерська: (жартома, але гордо):

Вона мені завжди королівною була!

Пантелеймон Куліш:

На чужий коровай очей не поривай, а собі дбай.

Отже, матеріали дослідження про Ганну Барвінок можуть бути інтегровані у шкільну програму історії України через різні методичні підходи. Використання історичного портрета сприяє формуванню аналітичних та хронологічних компетентностей, дозволяє глибше зрозуміти біографію особистості в контексті історичних подій. Інтерактивні технології (віртуальні екскурсії, інтерактивні карти, освітні проєкти у соціальних мережах) забезпечують практичне засвоєння матеріалу та активне залучення учнів до навчального процесу. Застосування ретроспективних методів, зокрема театралізованих вистав, створює емоційний зв'язок з історією та дозволяє школярам зануритися в атмосферу епохи. Практична значущість зазначених методів полягає в розвитку історичної пам'яті учнів, їхнього критичного мислення та усвідомленні національної спадщини.

Таким чином, дослідження підтверджує ефективність використання біографічного підходу та інноваційних технологій у викладанні історії, відкриваючи широкі можливості для підвищення якості навчання у школах України.

ВИСНОВКИ

Постать Ганни Барвінок є знаковою для історії української літератури і культури XIX – початку XX ст. Її літературна і громадська діяльність, внесок в українське національне відродження (модерне націотворення) заслуговують особливої уваги не тільки науковців, але й широкого загалу. Інтерес до постаті Ганни Барвінок протягом часу зазнавав певних змін. Від поцінування сучасниками, зокрема І. Франком та Б. Грінченком, відбувся перехід до періоду замовчування та недооцінки її творчості в радянський період у XX ст. З відновленням незалежності України в 1991 р. інтерес до її спадщини значно зріс, з'явилися ґрунтовні дослідження, монографії та публікації, присвячені різним аспектам життя і творчості Ганни Барвінок.

Джерельна база дослідження є досить широкою та різноманітною, включає в себе як літературні твори самої Ганни Барвінок, епістолярну спадщину, спогади, публікації в періодичній пресі та інші матеріали. Комплексний аналіз цих джерел дозволив всебічно висвітлити життєвий шлях письменниці, її світогляд, творчість та внесок у культурне життя України.

Формування світогляду Ганни Барвінок відбувалося під впливом родинних традицій, культурного середовища та знайомства з видатними діячами української культури. Її шлюб з Пантелеймоном Кулішем став важливою подією в її житті, визначивши багато в чому її подальшу долю та творчий шлях. Ганна Барвінок була не лише дружиною відомого письменника, але й самобутньою особистістю з активною громадянською позицією. Вона брала участь у громадському житті, підтримувала зв'язки з діячами культури та науки, цікавилася суспільно-політичними процесами, що відбувалися в Україні та за її межами. Листування Ганни Барвінок з галичанами І. Пулюєм та Н. Кобринською, І. Шрагом є цінним джерелом для вивчення культурного життя тогочасної України, зокрема процесів збереження та популяризації української літературної спадщини.

Літературна спадщина Ганни Барвінок є цінним внеском в українську літературу XIX ст. Її оповідання відзначаються глибоким проникненням у

психологію персонажів, майстерним змалюванням картин народного життя, багатством мови та виразністю стилю. В її творчості порушуються важливі соціальні та морально-етичні проблеми, такі як становище жінки в суспільстві, соціальна нерівність, вплив історичних подій на життя звичайних людей, збереження народних традицій та цінностей.

Проведене дослідження має не лише науково-теоретичне, але й практичне значення. Щодо теоретико-методологічних підходів, то варто сказати про біографічний підхід у поєднанні з інноваційними методами. Синергетична модель дозволяє комплексно розвинути в учнів необхідні предметні компетентності, такі як хронологічна, просторова, соціальна, громадянська та аксіологічна, що є необхідним згідно реформами НУШ. Розроблені методичні рекомендації та матеріали можуть бути використані в шкільній та позашкільній освіті для поглибленого вивчення творчості Ганни Барвінок, формування в учнів інтересу до історії та української літератури, розвитку їхніх творчих здібностей та критичного мислення.

Історичний портрет, який дозволяє краще зрозуміти біографію Ганни Барвінок, інтерактивні технології забезпечують практичне засвоєння а ретроспективні методи, зокрема театралізована вистава, створюють занурення в історичну атмосферу епохи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на більш глибокий аналіз окремих аспектів творчості Ганни Барвінок, її зв'язків з іншими діячами культури, рецепції її творів у різні періоди, а також на розробку нових підходів до вивчення її спадщини в контексті сучасних викликів.

Попри те, що Ганна Барвінок не належала до жодної жіночої організації чи осередку, її художня творчість, участь у таких феміністичних часописах, як жіночий альманах «Перший вінок», виданні «Наша доля», тісна дружба з Н. Кобринською зробили Ганну Барвінок попередницею українського жіночого руху, а згодом – його діяльною учасницею. Вона стала духовним наставником цілої генерації молодих українських письменниць, зокрема в Галичині.

Шляхетна і скромна за життя, Ганна Барвінок ніколи не претендувала бути вищою і першою ні в родинному, ні в громадському, ні в літературному житті. Бо пріоритетом для неї завжди була тріада – «дружина», Бог і Україна. Але доля і життєвий чин розпорядилися так, що вона назавжди стала першою в житті П. Куліша, відомою українською письменницею, що заговорила мовою свого народу, першою проклала шлях своїм посестрам у суспільному і літературному спрямуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. ТВОРИ ГАННИ БАРВІНОК

1. Барвінок Ганна Вибрані твори / Редакція та вступна стаття В. Чубинський. Київ: Видавниче т-во «Час», 1927. 233 с.
2. Барвінок Ганна. Восени літо: оповідання. *Хата*. Петербург, 1860. С. 162–172.
3. Барвінок Ганна. Гречаники: оповідання. 1901. С. 263–283
4. Барвінок Ганна. З варшавських споминів. 1901. С. 50–53
5. Барвінок Ганна. Зібрання творів. Т. II. Київ: Простір, 2023. 904 с.
6. Барвінок Ганна. Русалка: оповідання. Коломия: Галицька накладня Якова Оренштайна. Б.р. 74 с.
7. Ганна Барвінок. Забісована дівчина Настуся: оповідання. Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. 1895. 24 с.
8. Ганна Барвінок. Лихо не без добра: оповідання. *Хата*. Петербург, 1860. С. 98–103.

ІІ. ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА

9. Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага. *Київ*. 2007. № 2. С. 150–172.
10. Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага. *Київ*. 2007. № 7–8. С. 130–167.
11. Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага. Продовження. *Київ*. 2006. № 11. С. 122–152.

ІІІ. ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА

12. Биковець М. Ганна Барвінок. *Плужанин*, 1926. № 6. С. 12–14.
13. Білоскурська Н. П. Куліш та Г. Барвінок. *Хлібороб*, 1944. № 12. С. 3.
14. Возняк М. З романічних епізодів Панька Куліша. *Діло*. 1928. № 280. С. 2.
15. Вороний М. З сумної подорожі. ІІІ. Останні дні і посмертна воля Ганни Барвінок. *Рада*. 1911. № 173. С. 2.

16. Єфремов С. Ганна Барвінок (Посмертна згадка). *Рада*. 1911. № 166. С. 1–2.
17. К. Л. Мотронівка-кулішівка. *Всесвіт*. 1926. № 15. С. 17.
18. Пам'яті Ганни Барвінок. *Рада*. 1911. № 167. С. 1.
19. Пантелеймон Куліш. *Рада*. 1907. №27. С. 3–4.
20. Панько Куліш і його дружина Ганна Барвінок. *Бориспільські вісті*. 1943. № 26. С. 2.

IV. МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

21. Барвінок Ганна: Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ, 2001, с.
22. Бондаренко Г.П. Рецепція Біблії в поетичній спадщині українських поетів ХІХ ст. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. Вип. 19. С. 11–15.
23. «В імені нашої національної єдності»: авторські голоси альманаху «Перший вінок» : колективна монографія / за наук. ред. А. Швець ; передм. А. Швець ; редкол.: Є. Нахлік (гол.) та ін. ; відповід. ред. М. Лапій, І. Горошко ; Інститут Івана Франка НАН України; Департамент освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації; Союз Українок Америки; ВГО Союз Українок. Львів, 2024. 236 с.
24. Вірченко Т.І., Козлов Р.А. Літературознавчі аспекти біографічних праць Бориса Грінченка. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Київ, 2024. № 35(74). С. 39–46
25. Гелетюк М. Постать Ганни Барвінок у літературній критиці (історичний екскурс). *Tradiție și inovare în cercetarea științifică : Materialele Conferinței Științifice Internaționale, Ediția a XII-a, 6-7 octombrie 2023*. Bălți, 2024. Vol. I. Р. 58–62. URI: <http://dspace.usarb.md:8080/jspui/handle/123456789/6450> (дата звернення: 05.03.2025)
26. Грінченко Б. Поет жіночого горя. О. М. Кулішева. Барвінок Ганна. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ, 2001. С. 374–388.

27. Даниленко А. Від Біблії до Шекспіра. Пантелеймон Куліш і формування української літературної мови. Київ : Критика, 2023. 418 с.
28. Денисюк І. Талант без талану. *Вітчизна*. 1968. № 12. Ч. 12. С. 182 – 188
29. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina 1995. 685 с.
30. Зеленська Л. Ганна Барвінок: Життєпис на основі епістолярної спадщини. Чернігів, 2001. 129 с.
31. Іваницька С. Пантелеймон Куліш у публіцистичних і літературно-критичних працях Сергія Єфремова (1900-ті – 1920-ті роки). *Сіверянський літопис*. Чернігів, 2021. № 5. С. 122–136.
32. Івашків В. Український фольклор у записах і дослідженнях Куліша (1840-ві роки). *Хроніка-2000*. Київ, 2009. Вип. 78. С. 329–369.
33. Коляда І. Ганна Барвінок і Тарас Шевченко: просопографічний портрет. *Світ Кліо* : науковий історичний журнал / головний редактор О. В. Потильчак. Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство Наука – технології – інформація», 2021. № 3(2). С. 60–76.
34. Корсак І. Перстень Ганни Барвінок. *Отаман Чайка*. Київ: Ярославів Вал, 2018. С. 152–328.
35. Легкий М. З. Проза Ганни Барвінок 1880–1890-х років: проблематика й поетика. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2023. Т. 109. №23f. Серія «Філологічні науки». С. 5–25.
36. Любовець Н. Українські мемуари на сторінках часопису «Основа»: автори та жанри. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2024. № 2 (33). С. 130–142.
37. Малишко О. Повсякдення дворянства Лівобережної України середини ХІХ ст. (за матеріалами родинного епістолярію Пантелеймона та Олександри Куліш). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2023. Т. 109. №23f. Серія «Філологічні науки». С. 54–65.

38. Матушек О. Сковородинівські образи й мотиви у творах Ганни Барвінок. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Харків, 2022. Вип. 91. С. 50–55
39. Міщанчук Н. Г. Ганна Барвінок та Микола Лисенко: штрихи до історії взаємин. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2023. Т. 109. №23f. Серія «Філологічні науки». С. 84–96.
40. Назаренко М. Спогади Олександрів Куліш про Тараса Шевченка: питання достовірності. *Слово і Час*. Київ, 2023. № 2 (728). С. 34–50.
41. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель: наукова монографія: у 2 т. Т. 1. Київ: Український письменник, 2007. 303 с.
42. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша. Київ: Український письменник, 2006. 351 с.
43. Новальська Т. Тімофєєва К. Інформаційний потенціал епістолярної спадщини П. Куліша у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. Київ, 2023. № 12. С. 10–26.
44. Олешенко Т. Варшава в житті і творчості Ганни Барвінок. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. Люблін, 2019. № 6 (13). С. 67–78. DOI: <https://doi.org/10.31743/teka.5706>
45. Онищенко Н. П. Мотронівка в долі Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2023. Т. 109. №23f. Серія «Філологічні науки». С. 116–125.
46. Пилипенко О. Оповідання Ганни Барвінок: тематичний спектр. *Слово і час*. Київ, 2006. № 1. С. 56–61.
47. Пустовіт Л. Спогади Ганни Барвінок про Тараса Шевченка. *Травневі Студії*. Вінниця, 2019. Вип 4. С. 59–64.
48. Райківський І. «Руський з руським повітався...». Взаємини українських діячів Галичини і підросійської України в ХІХ – на початку ХХ ст.

Проект «Україна». Австрійська Галичина / Автор-упорядник М.Р. Литвин. Харків: вид-во «Фоліо», 2016. С. 161–190.

49. Райківський І. Взаємини П. Куліша з галичанами в 1870-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія*. Тернопіль, 2015. Вип. 1. Част. 1. С. 44–50.

50. Райківський І. Внесок Пантелеймона Куліша у видання львівського журналу «Правда» (1867 – початок 1870-х років). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2015. Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. С. 69–82.

51. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

52. Райківський І. Перші контакти Пантелеймона Куліша з Галичиною (1858–1865 рр.). *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. Галичина*. Івано-Франківськ, 2020. № 33. С. 72–92.

53. Самойленка Г.В. Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок: доля, Україна, любов (мотронівський період життя і творчості): монографія. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2021. 174 с.

54. Сюдюков І. Беатріче з хутора Мотронівка. Життя Ганни Барвінок *Пам'ять століть*. Київ, 2008. № 3. С. 93–96.

55. Тимофієва К.О. Інформаційний потенціал листування Ганни Барвінок для вивчення біографії П. Куліша. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2023. Т. 109. №23f. Серія «Філологічні науки». С. 66–83.

56. Титаренко Г. Іван Стешенко – перший дослідник «Енеїди» І.П. Котляревського. *Рідний край : альманах Полтавського національного педагогічного університету*. Полтава, 2019. № 2 (41). С. 104–105.

57. Тимофієва К. Перекладознавча діяльність П. Куліша в епістолярних документах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та

Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. Київ, 2024. №13. С. 116–130.

58. Ткаченко В. Християнські мотиви у прозовій творчості Ганни Барвінок. *Збірник наукових праць*. Хмельницький, 2020. Вип. 10. С. 172–179.

59. Тоїчкіна А. Хутір Мотронівка Білозерських-Кулішів у культурному просторі України XIX – XXI століть. *Mundo Esclavo*. 2023. № 22. С. 152–165.

60. Тоноян А. Журнал «Основа» (1861–1863 рр.) в історіографії 1863–1939 рр.: еволюція дослідницьких підходів та інтерпретацій. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Історія та археологія»*. Київ, 2024. № 6. С. 1198–1231.

61. Федунь М. Згадки про Ганну Барвінок у галицькій періодиці. *Диво слово*. Київ, 2008. № 5. С. 52–54.

62. Чабан М. Шевцова З. Гапонов В. Загадка Тараса Білозерського, доктора і фабриканта. *Гастроентерологія*. Дніпро, 2024. Т. 58. № 4. С. 324–329.

63. Швець А. «Вона мене дійсно приймала як доньку»: до історії взаємин Наталії Кобринської та Олександри Куліш. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2023. Т. 109. №23f. Серія «Філологічні науки». С. 97–112.

64. Янковська Ж. Концепт «Дім – Поле – Храм» в оповіданнях Ганни Барвінок. *Фольклоризм української романтичної прози: монографія*. Львів, 2016. С. 32–372.

65. Янковська Ж. Моностильові джерела і фольклоризм літературної нарації в оповіданнях Ганни Барвінок. *«Не було змалку – не буде й доостанку»*. *Фольклоризм української романтичної прози: монографія*. Львів, 2016. С. 524–538.

66. Янковська Ж. Особливості міфологічного рівня фольклоризму оповідань Ганни Барвінок. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2016. Вип. 2(36). С. 332–340.

67. Яременко В. «Забута тінь української літератури (до 100-річчя від дня смерті Ганни Барвінок – Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської). *Українська мова та література*. Київ, 2011. Серпень. № 29–30. С.35–43.
68. Яременко В. Борис Грінченко про українські національні справи: епістолярний, мовний та редакторський аспекти. *Український інформаційний простір*. Київ, 2021. № 1 (7). С. 175–196.
69. Ясь О. Історичне письмо пізнього П. Куліша як предтеча консервативного проекту української історіографії початку ХХ ст. (До 200-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. Київ, 2019. № 4. С. 61–87.
70. Яцюк В. Шевченко і Куліш: Художницькі діалоги. *Хроніка 2000*. Вип. 78. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2009. С. 370–410.

V. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

71. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Харків: «Основа», 2017. 294 с.
72. Венцева Н.О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України у 7 класі. Харків: Основа, 2010. 126 с.
73. Використання віртуальних екскурсій як сучасної форми організації навчального процесу при вивчення спецдисциплін. URL: <https://surl.li/lcxajn> (дата звернення 20.02.2025)
74. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків: Радість, 2017. 288 с.
75. Державний стандарт базової середньої освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898) URL: <https://surl.li/ijhqgb> (дата звернення 20.02.2025)
76. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 16.03.2025)

77. Змістовий потенціал шкільного курсу української літератури щодо формування культури толерантних міжнаціональних стосунків. URL: <https://naurok.com.ua/zmistoviy-potencial-shkilnogo-kursu-ukra-nsko-literaturi-schodo-formuvannya-kulturi-tolerantnih-mizhnacionalnih-stosunkiv-38452.html>

(дата звернення: 16.03.2025)

78. Інтерактивні карти для створення історій Esri (сервіс ArcGIS StoryMaps) URL: <https://buki.com.ua/blogs/interaktyvni-karty-dlya-stvorenniya-istoriy-esri-servis-arcgis-storymaps/> (дата звернення 20.02.2025)

79. Історичний портрет. Як скласти історичний портрет. URL: <https://naurok.com.ua/istorichniy-portret-yak-sklasti-istorichniy-portret-340961.html>

(дата звернення: 16.03.2025)

80. Календарно-тематичне планування з історії України для 9 класу за оновленою програмою. URL: <https://naurok.com.ua/kalendarno-tematichne-planuvannya-z-istori-ukra-ni-9-klas-na-2019-2020-n-r-za-onovlenoyu-programoyu-119257.html> (дата звернення – 16.05. 2024)

81. Коновал Є. В. Розширення літературної обізнаності молодших школярів за допомогою знань про родинні й дружні зв'язки між дитячими письменниками 2021. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/62b2d662-20d6-4cdb-87d7-ce3ef6d2d2d6> (дата звернення –27.02.2025)

82. Модельна навчальна програма «Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Гупан Н. М., Малієнко Ю. Б., Серова Г. В.) URL: <https://drive.google.com/file/d/10TuHv3NCb42nK0L62TqN4XUYY2JywpYA/view>

(дата звернення: 10.03.2025)

83. Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. *Український літопис*. 2023. № 2. С. 53–63.

84. Пометун І. О., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

85. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2025)
86. Реєнт О. П. Історія України: підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2017. 272 с.
87. Терно С. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя, 2012. 70 с.
88. Ткаченко В. Жіночі характери у прозі Ганни Барвінок: система духовних цінностей. *Українська література: історичний досвід і перспективи*. 2023. № 2. С. 70–80. URL: <https://intranet.vspu.edu.ua/ukrlit/index.php/journal/article/view/17> (дата звернення: 09.02.2025)
89. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

VI. ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛА, МАТЕРІАЛИ З YOUTUBE

90. Ганна Барвінок vs Марко Вовчок: перші українські письменниці, складнощі життя та предтечі фемінізму. 7 березня 2024 р. URL: <https://youtu.be/cL9MixDCZU4?si=oOzzD8rPLKNgE1H-> (дата звернення: 02.03.2025)
91. Ганна Барвінок: Як мені не збожеволіть! Життя та кохання дружини Куліша. *Укрінформ*, 23 червня 2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2486467-ganna-barvinok-ak-meni-ne-zbozevolit-zitta-ta-kohanna-druzini-kulisa.html> (дата звернення: 27.02.2025).
92. Ірина Фаріон про взаємини П. Куліша та Ганни Барвінок. *Велич особистості*. 5 травня 2017 р. URL: https://youtu.be/SxQNLnv8Igl?si=QOBNF59_ZgNxHtgf (дата звернення: 02.03.2025)

93. Історія драматичного кохання Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок. *ГПА ДОЛІ*. 5 листопада 2018 р. URL: <https://youtu.be/AEPVItcEJOY?si=7rZcJvyttH3EZGh5> (дата звернення: 02.03.2025)
94. Лекція «Ганна БАРВІНОК і Пантелеймон КУЛІШ». 20 вересня 2019 р. URL: https://youtu.be/omrfvFspAs?si=a_SMTrd-aUgSCwhF (дата звернення: 02.03.2025)
95. Поліщук К. «Літературна бабуся» URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=29173&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.04.2025)
96. Смольницька О. Ганна Барвінок: Українське жіноче письмо. 5 травня 2023 р. URL: <https://surma.com.ua/759-ganna-barvinok-ukrainske-zhinoche-pysmo.html> (дата звернення: 02.04.2025)
97. Щасливий фінал драматичного кохання Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок. Частина 2. *ГПА ДОЛІ*. 5 листопада 2018 р. URL: <https://youtu.be/2Mya1cINKvg?si=jKhLyRy8np7ahMmI> (дата звернення: 02.03.2025)
98. Як Куліш викинув російський паспорт і перевів українців на «кулішівку» Батьки-засновники №12. 4 вересня 2024 р. URL: <https://youtu.be/lSJO0woa9A?si=sT1WP3OYRbJI78XE> (дата звернення: 02.03.2025)

ДОДАТКИ

Додаток А.

Ганна Барвінок в юності.

Джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2486467-ganna-barvinok-ak-meni-ne-zbozevolit-zitta-ta-kohanna-druzini-kulisa.html> дата звернення (18.04.2025)

**Хата Пантелеймона Куліша у Мотронівці.
1899 р.**

Джерело: [5, с.717].

Додаток В

Олександра Білозерська-Куліш біля могил П. Куліша і В. Білозерського.

Світлина Михайла Кочубея. 1904 р.

Джерело: [5 с.772].

Біля могили П. Куліша.

Джерело: [5 с.773]

**Ганна Барвінок з приятелями.
Музей П. Куліша. Мотронівка. 1909 р.**

Джерело: [5, с. 775].

Поминки П. Куліша.**1910 р.**

Джерело: [5, с. 777].

Олександра Білозерська-Куліш (Ганна Барвінок).

Світлина Кароля Байєра. Варшава. 1866 р.

Джерело: [5, с. 2].

**Пантелеймон Куліш з дружиною Олександрою Білозерською-Куліш
(Ганною Барвінок).**

Світлина Петра Кампіоні. москва. 1877 р.

Джерело: [5, с. 716].

Олександра Білозерська-Куліш у труні.

Світлина Стохарського. 1911 р.

Джерело: [5, с. 778].

Додаток К.

План-конспект виховного заходу.

Дата проведення: 23 квітня (день народження Ганни Барвінок).

Тема: «Ганна Барвінок – жіночий голос що, лунає крізь століття»

Мета:

- Ознайомити учнів із маловідомими фактами біографії та творчого шляху Олександри Білозерської-Куліш (Ганни Барвінок) / *інформаційна*
- Сформувати розуміння унікальності її внеску у збереження українського народного побуту, звичаїв та мови. / *логічна*
- Розкрити історичний контекст життя та діяльності Ганни Барвінок, зокрема роль маєтку Мотронівка як культурного осередку. / *просторова*
- Показати її як активну громадську діячку та берегиню архіву Пантелеймона Куліша. / *інформаційна*
- Сформулювати повагу до української культурної спадщини та її носіїв у минулому. / *громадянська, аксіологічна*
- Розвивати навички порівняльного аналізу / *логічна*

Обладнання.

- Портрети Олександри Білозерської, Пантелеймона Куліша
- Презентація яка включає слайди з фотографіями
- Свічки та квіти для вшанування пам'яті, як символи поваги

Дійові особи.

- Вчитель, ведуча заходу Мудра Олександра, організовує та координує
- Ведучі, учні 9 класу Квасній Ярослав та Лілія Тюн які розповідають біографію Ганни Барвінок
- Учені 9 класу учасники художньої частини, які декламують вірші та беруть участь у виховному заході.

Хід заходу.

Вчитель: Доброго дня, шановні учні. Я рада вітати вас на нашому сьогоднішньому заході, присвяченому постаті яка досі залишається для багатьох із нас загадкою – Олександрі Михайлівні Білозерській-Куліш, більш

відомій як Ганна Барвінок. Сьогодні ми зазирнемо у світ жінки, яка жила у складну і суперечливу епоху, коли чоловіки створювали велику історію, а жінки залишалися їхньою вірною тінню. Ми з вами багато говорили про Пантелеймона Куліша, про його геній та його трагедії, але постать його дружини Ганни Барвінок залишалася у цій тіні. Ми пам'ятаємо, що вона була музою, берегинею культурного маєтку Мотронівка, та була вірною супутницею великого письменника. Але чи була вона кимось більшим?. Сьогодні ми спробуємо почути її особистий голос і вшанувати її тихий, але великий внесок у нашу культуру */інформаційна, громадянська, аксіологічна*

На столі біля портретів Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша стоїть запалена свічка і, можливо, невелика ваза з квітами. */ громадянська, аксіологічна*

Перш ніж ми почнемо нашу розповідь, я прошу вас хвилиною мовчання та символічним світлом свічки вшанувати пам'ять цієї великої українки та всіх, хто зберігав українське слово та культуру в часи заборон. Це світло – символ нашої пам'яті.

(Вчитель або учень запалює свічку (якщо вона ще не запалена) або підходить до неї, схиляє голову. Хвилина мовчання). */громадянська*

Музична пауза

Після хвилини мовчання вчитель дає емоційний перехід до пісні.

Вчитель:

Життя Олександри Білозерської, як і життя багатьох діячів тієї епохи, було виткане з радості, великого кохання, але й гірких втрат, наче український рушник. Рушник – це символ долі, любові та берегині. Зараз ми послухаємо пісню, яка стала символом цих цінностей. Нехай ця мелодія налаштує нас на зустріч із жіночим голосом, що лунає крізь століття */аксіологічна.*

(Лунає «Пісня про рушник» поки учні дивляться на портрети)

<https://youtu.be/3Y44R-APYRQ?si=5mSq9BRS6jB8mAik>

(дата звернення: 10.12.2025) / *аксіологічна*

Ведучий 1: Бувають люди, чиї здобутки й травми лишаються тихими й непочутими. До таких належить Ганна Барвінок. Їй судилося ввійти в історію зраженою дружиною Куліша, Беатріче з хутора Мотронівка, берегинею домашнього вогнища, хоча це далеко не вичерпні характеристики активної освіченої жінки. *інформаційна, аксіологічна*

Ведучий 2: 23 квітня 1828 р. в Борзні на Чернігівщині в родині повітового маршалка Михайла Білозерського народилася донька Олександра. Їхній будинок згорів, родина мусила переїхати на хутір Мотронівка. Батько був вихованцем Київської академії, мати походила з родини козацького сотника. Олександра здобувала знання в пансіоні в Конотопі. Брати – журналіст Василь та етнограф Микола – збирали вдома освічене товариство, одним із гостей був П. Куліш, на той час викладач Луцького дворянського училища. Позналились, коли їй було 15, ціле літо він прожив в окремій хаті, написав «Чорну раду», посватався й отримав відмову. Кажуть, Олександра Білозерська мала неабиякі кулінарні здібності: Микола Костомаров полюбляв куштувати її гриби, а Тарас Шевченко просив другу порцію маринованої нею корюшки. / *інформаційна, просторова*

Ведучий 1: О. Білозерська і П. Куліш таки одружилися за чотири роки, у 1847-му. На весіллі старшим боярином був Тарас Шевченко. Але родинне щастя не встигло початися: Куліша заарештували під час шлюбної подорожі у

Варшаві. Іншим кирило-мефодіївцям дісталось не менше. 19-літня Олександра втратила дитину, мабуть, через надмірні хвилювання за долю чоловіка. Більше дітей у пари не було.

Попереду чекав шлях у заслання до Тули слідом за чоловіком. / *інформаційна, хронологічна, логічна*

Ведучий 2: Наступні три роки жили переважно за літературні гонорари дружини, яка писала під псевдонімами Ганна Барвінок та А. Нечуй-Вітер. Перший вона обрала сама, другий – запропонував чоловік. Перше оповідання написала 1847 р., під час шлюбної подорожі, що так трагічно завершилась.

Після звільнення почалися мандри в пошуках сталості – Петербург, Варшава, Відень, Львів. Зрештою здалися їй 1883 року оселились у тій-таки Мотронівці, на хуторі Білозерських – «Ганниній пустині». / *інформаційна, просторова*

Ведучий 1: Ганна Барвінок, нарешті, мала час для творчості – друкувала свої оповідання з народного життя в журналах «Основа», «Київська старовина», «Літературно-науковому віснику», в альманаху Миколи Старицького «Рада». Вона приятелювала з промоторкою галицького фемінізму Наталею Кобринською. Тож цілком закономірно, що її запросили долучитися до видання першого українського альманаху жіночої творчості «Перший вінок» (1887), що об'єднав галичанок і наддніпрянок. / *інформаційна, логічна*

Вчитель: Іван Франко називав її співчиною жіночого горя. Ганну Барвінок цікавило, за її словами, «кохання української жінки й чи щаслива вона». / *аксіологічна, громадянська*

Ведучий 2: Пожежа знову втрутилася в їхнє життя – згорів переклад Біблії українською мовою, над яким Куліш працював 25 років. Дружина переконала його почати спочатку. Але часу лишалося мало: 1897 р. Пантелеймон Куліш помер, а Ганна Барвінок присвятила решту життя клопотам з його літературною і науковою спадщиною та облаштуванню

меморіального музею. Зрештою продала родинний хутір, щоб видати чоловіків доробок. Ганна Барвінок так і не написала свого великого роману. Окрім оповідань, збереглося її розлоге листування з Борисом Грінченком і його донькою Настею, фізиком Іваном Пулюєм, чернігівським адвокатом Іллею Шрагом, драматургом Михайлом Кочубеєм. 1902 р. Борис Грінченко допоміг видати її єдину збірку оповідань «З народних уст». / *громадянська, логічна*

Вчитель: запрошується до декламування «Невідісланого листа Кулішеві» учениця 9 класу. / *аксіологічна*

Учень:

Все потайне перейде в балачки,
 Все пройде, мій Кулішику, все пройде...
 Та як мені перестраждати се?
 Скоритися в усьому Божій волі?
 Молитва, кажуть, залікує все,
 Та як мені при ній не збожеволіть?

Вчитель: Завдяки цій невтомній жінці-берегині, яка присвятила своє життя збереженню спадщини, мрія П. Куліша та її власна мрія про відродження культури – збулася. Про це наступний вірш. Запрошується до слова учениця 9 класу.

З тих пір минуло більше сотні літ.
 Збулася мрія вірної дружини:
 Музей і хата, й пам'ятник стоїть,
 І люди йдуть вклонитись до могили.
 Блакитний вітер тихо шепотить:
 «Заходьте... Прошу в Ганнину хатину».
 Шумить садок і сажалка блищить.
 Голубить небо праведну калину.

Ворота вже відчинені для всіх,
 Зелений клен нуртує на весь хутір.
 Вернувсь Куліш із вічності доріг
 І Ганна з ним. І слово не забуте!

*** / *просторова, аксіологічна*

Вчитель: Справді, Ганна Барвінок – це не просто сторінка в історії, це голос, який має прозвучати на повну силу. Це жінка, яка вчить нас, що найважливіші речі – це не слава, а вірність, збереження та глибока любов до людини, яка поруч. Ця тема є вічною. І сучасна українська поезія продовжує її осмислювати. Запрошую ще одного учасника з віршем, який говорить про те, як важливо цінувати тих, кого ми любимо. / *громадянська*

Ти ж не біжи за тим, чого нема.
 Хай відпочинуть трохи твої ноги.
 Бо ти побачиш, що усе дарма.
 Бо все колись виходить з моди.
 І час, мабуть, вже інший надворі.
 І зараз не кажу про пору року.
 Ловіть момент, допоки молоді.
 Не слухайте, про що говорять збоку.
 Любіть людину, що вам до душі.
 Робіть для неї все, що тільки можна.
 Щоб ви ніколи не були чужі.
 Бо полюбити так не зможе кожен.
 Навчіться її ніжно берегти.
 Оберігати тихо від усього злого.
 «Життя прожить - не поле перейти»
 Тож не забудьмо цього правила простого.
 Один у цьому світі ти – ніхто.
 Нічого сам не зможеш досягнути.

Тримай це щастя, щоби не пішло.

Його ж буде не легко повернути.

***/*аксіологічна, громадянська*

Автор: Богдан Фесик

Вчитель: На завершення нашого заходу, ми вшануємо пам'ять Ганни Барвінок і підсумуємо її долю піснею, яка стала символом життєвого шляху...

Лунає пісня «Два кольори» (слова Дмитра Павличка, музика Олександра Білаша). */аксіологічна*

https://youtu.be/XtBmMspHDng?si=Pi9qvp_yQy3eQ1Rf (дата звернення: 10.12.2025) */ аксіологічна*

Вчитель: Сьогодні ми говорили про жінку, яка жила більше 100 років тому. І чим більше ми її вивчаємо, тим очевидніше стає те, що вона була не тінню, а фундаментом. Ганна Барвінок – це не просто сторінка в історії, це голос який має прозвучати на повну силу. На екрані ви бачите QR-код. Відскануйте його, щоб послухати одне з її оповідань */ громадянська, аксіологічна*

